

Міністерство освіти і науки
Рівненський державний гуманітарний університет
Педагогічний факультет
Кафедра теорії і методик початкової освіти

Лук'яник Л. В.

Сучасна українська мова з практикумом

Навчально-методичний посібник

Рівне
Видавець Олег Зень
2023

УДК 376 (07)
Л 84

Рекомендовано до друку рішенням НМК педагогічного факультету
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 5 від 31 серпня 2023 р.)

Затверджено на засіданні кафедри
теорії і методик початкової освіти
(протокол №8 від 30 серпня 2023 р.)

Упорядник: Лук'яник Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри теорії і методик початкової освіти РДГУ

Рецензенти:

Грона Н.В., доктор педагогічних наук, доцент, викладач вищої
категорії, викладач-методист Комунального закладу «Прилуцький
гуманітарно-педагогічний фаховий коледж імені Івана Франка»
Чернігівської обласної ради

Сойко І. М., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач
кафедри початкової та дошкільної освіти Міжнародного економіко-
гуманітарного університету ім. акад. С. Дем'янука.

**Лук'яник Л. В. Сучасна українська мова з практикумом:
навч.-метод. посіб. / Л. В. Лук'яник : Рівнен. держ. гуманіт.
університет. Рівне : О. Зень, 2023. 128 с.**

У навчальному посібнику подано загальні терміни й поняття з
фонетики, морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису, лексики,
стилістики, риторики, правила орфографії та пунктуації, схеми розбору,
складні випадки словотвору, словозміни, наголошення слів.

Посібник містить теоретичні відомості курсу української мови та
правила правопису. Подання матеріалу у вигляді таблиць і схем дасть
змогу користувачеві узагальнити й систематизувати набуті знання,
скоротити час на повторення матеріалу перед підсумковою контрольною
роботою або перед екзаменом.

УДК 376(07)

© Лук'яник Л. В., 2023

ВСТУП

Посібник «Сучасна українська мова з практикумом» буде корисний тим, хто хоче мати під рукою коротке довідкове видання, де можна знайти відповіді на різні питання з теорії української мови, орфографії та пунктуації. В одній книзі зібрано весь матеріал, що вивчається за шкільною програмою, і подано його у зручній для сприйняття формі: у вигляді схем і таблиць з опорою на приклади.

Посібник дає змогу представити українську мову як систему взаємопов'язаних елементів, що складають одне гармонійне ціле. Водночас кожен розділ мовознавства розглянуто окремо, з характеристикою його основних положень. Так, у розділі «Будова слова і словотвір», окрім визначення частин слова, класифікації основ, розрізнення споріднених слів і частин слова, способів словотворення, наведено загальні правила правопису префіксів, коренів, суфіксів, закінчень у різних частинах мови. Розділ «Морфологія» містить визначення кожної частини мови, наочні схеми усіх її морфологічних ознак, їх характеристику, особливі для тієї чи іншої частини мови правила орфографії. Розділ «Синтаксис і пунктуація» представлений таблицями та схемами, в яких зібрано відомості про словосполучення й речення, їх класифікацію, про головні й другорядні члени речення та способи їх вираження, а також проілюстровані прикладами основні правила постановки розділових знаків. Видання доповнене розділами «Лексика. Фразеологія», «Стилі української мови», «Риторика» відповідно до чинної програми. Посібник пропонує у зручному для запам'ятовування записі (у вигляді схем) усі види лінгвістичного розбору (фонетичного, словотворчого, за будовою, морфологічного, синтаксичного) та зразки його письмового оформлення. Окрім загальних теоретичних відомостей, довідник містить мінісловнички: складні випадки наголошення; слова з літерою І; іменники чоловічого роду ІІ відміни, що в родовому відмінку можуть мати закінчення -а та -у в залежності від лексичного значення; чоловічі та жіночі імена у кличному відмінку; найпоширеніші графічні скорочення тощо. Це видання виконає своє призначення «рятівника» і стане у пригоді всім, хто вчить українську мову й удосконалює свої мовні знання.

РОЗДІЛИ МОВОЗНАВСТВА

Фонетика

Вивчає звуки мови й мовлення, склад, наголос, інтонацію

Графіка

Вивчає зображення звуків мовлення буквами

Лексика

Вивчає словниковий склад мови

Фразеологія

Вивчає сталі сполучення слів (фразеологізми)

Граматика

Словотвір

Вивчає будову слів і способи їх творення

Морфологія

Вивчає слово як частину мови

Синтаксис

Вивчає речення і сполучення слів у реченні

Орфографія

Вивчає способи написання слів

Пунктуація

Вивчає розділові знаки і правила їх використання на письмі

ФОНЕТИКА

Фонетика (від гр. *phonetikos* — звуковий) — розділ мовознавства, в якому вивчаються звукова система мови та різноманітні звукові зміни, що відбуваються у мовному потоці.

Звуки мови

голосні (6)

звуки людської мови, основу яких становить голос

[а] [о] [у] [е] [и] [і]

приголосні (32)

звуки людської мови, основу яких становить шум з більшою чи меншою часткою голосу або тільки шум

Класифікація приголосних звуків

тверді	м'які	пом'якшені	сонорні	дзвінкі	глухі
[б] [п] [в] [м] [ф] [ж] [ч] [ш] [дж] [г] [к] [х] [г]	[д'] [т'] [з'] [с'] [дз'] [ц'] [р'] [л'] [н']	[j] [б'] [п'] [в'] [м'] [ф'] [ж'] [ч'] [ш'] [дж'] [г'] [к'] [х'] [г']	[в] [м] [р] [р'] [л] [л'] [н] [н'] [j]	[б] [д] [д'] [з] [з'] [дз] [дж] [ж] [дж] [г] [г]	[п] [т] [т'] [с] [с'] [ц] [ц'] [ш] [ч] [к] [х] [ф]

Склад

частина слова, що складається з одного чи кількох звуків і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря

відкритий

закінчується на
голосний звук

ти-ся-ча
го-ло-ва

ненаголошений

склад, на який
наголос не падає

мо-ло-ті-ти
те-плó

закритий

закінчується на
приголосний звук

день
вір-ність

наголошений

склад, на який
падає наголос

ве-лі-кий
ді-ло

Наголос

вимова одного зі складів з більшою силою.

У слові стільки складів, скільки голосних звуків, тому слова бувають:

односкладові

тінь, яр

двоскладові

ри-ба, по-ле

трискладові

ко-ле-со, ма-ли-на

багатоскладові

гра-ма-ти-чний

В українській мові наголос не має постійного місця у слові. Переміщення наголосу іноді змінює зміст слова. Перевірити, на який склад у слові падає наголос, можна в орфографічному словнику або словнику наголосів.



Складні
випадки
наголошення

ГРАФІКА

Графіка (від гр. *graphikos* — письмовий, зображений) — розділ науки про мову, в якому вивчається сукупність умовних знаків для передачі на письмі усного мовлення.

Алфавіт — сукупність букв, розташованих у встановленому порядку.

В українському алфавіті 33 букви.

Український алфавіт

Аа а	Бб бе	Вв ве	Гг ге	Ґґ ґе	Дд де	Ее е
Єє є	Жж же	Зз зе	Ии и	Іі і	Її ї	Йй йот
Кк ка	Лл ел	Мм ем	Нн ен	Оо о	Пп пе	Рр ер
Сс ес	Тт те	Уу у	Фф еф	Хх ха	Цц це	Чч че
	Шш ша	Щщ ща	Ь м'який знак	Юю ю	Яя я	

Графічні знаки: букви алфавіту, апостроф, знак наголосу, дефіс, кома, крапка, знак питання, знак оклику, тире, двокрапка, лапки, дужки, три крапки та ін.

Фонетична транскрипція

Транскрипція (від лат. *transcriptio* — переписування) — спеціальний спосіб запису мовлення у повній відповідності до його звучання.

У фонетичній транскрипції використовуються тільки малі літери.

Фонетичний алфавіт

Система букв, які разом із додатковими знаками використовуються для фонетичного запису живої мови.

[e ^н], [и ^е], [и ^і]	позначення голосних [e], [и] у деяких ненаголошених позиціях: [ши ^е ро́киј]
[o ^у]	позначення голосного [o] перед складом із наголошеними [у] та [і]: [спо ^у лу́ка]
[ŷ], [i]	позначення нескладових звуків на місці приголосних [в], [ј]: [ха́рк'іŷ]
[н'], [с'], [л']	скісна риска вгорі праворуч указує на м'якість приголосних: [ма́л'ва]
[б'], [ж'], [к']	апостроф угорі праворуч указує на пом'якшення приголосних: [св'а́то]
[н:], [с:], [ж:]	двокрапка вказує на довготу приголосного: [на́с'і́н':а]
[з ^с], [с ^з]	позначення додаткового звучання приголосних [з], [с]: [ро́з ^с клад]
[дж̂], [дз̂]	спеціальні знаки для позначення складних звуків: [дж̂м'і́л']
[ј]	позначення приголосного [й]: [кра́ј]
[а́]	скісна риска вгорі над буквою є знаком наголосу: [ка́ша]



Слова
з літерою Г

Правила переносу частин слів

Правила	Приклади
1. Сполучення літер <i>ЙО, БО</i> при переносі не розриваються	<i>йо-го, ма-йор, цьо-му, ко-льо-ро-вий, сьо-го-дні</i>
2. Однакові букви, якими фіксуються довгі звуки, розриваються при збігу	<i>баштан-ник, під-держати</i>
3. Не відривається перша буква від кореня, префікса	<i>за-стилати, над-звуковий</i>
4. Одна буква не залишається на попередньому рядку й не переноситься в наступний рядок	<i>Ма-рія, опи-са-ти, ака-де-мія</i>
5. Не розриваються <i>ДЖ</i> і <i>ДЗ</i> , якщо вони позначають один звук	<i>гу-дзик, са-джу, хо-джу</i>
6. М'який знак і апостроф не відокремлюються від попередньої букви	<i>кіль-це, бур'-ян</i>
7. Односкладові частини складноскорочених слів не розриваються	<i>Дон-бас, тех-мінімум, проф-організація</i>
8. Ініціальні та комбіновані абрєвіатури не розриваються	<i>ЗІЛ-111, РТС, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди</i>
9. Не відривається одна літера від другої частини складного слова, якщо вона не становить складу	<i>восьми-гранний, далеко-східний, пів-аркуша</i>
10. Не відриваються скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать	<i>2003 р., 100 га, 15 см³ або 15 куб. см</i>
11. Не можна відривати й переносити граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс	<i>5-й, 10-го, 20-му</i>
12. Не можна розривати графічні скорочення	<i>і т. д., і т. ін., вид-во</i>

ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Орфоепія (від гр. *orthos* — прямий, правильний, рівний і *eros* — слово, мова) — спеціальний розділ мовознавчої науки, який вивчає правила нормативної літературної вимови.

Орфографія (від гр. *orthos* і *grapho* — пишу) — правопис; розділ мовознавчої науки, в якому встановлюється система правил передачі звукової мови (слів та їх форм) на письмі.

Передача іншомовних власних назв українською мовою

Правила	Приклади
1. Російську літеру <i>е</i> передаємо через <i>е</i> : а) після приголосних б) у суфіксах після шиплячих, <i>р</i> і <i>ц</i>	<i>Державін, Лермонтов, Серпухов</i> <i>Тютчев, Муромцев, Плещеев, Бондарев</i>
2. Російську літеру <i>е</i> передаємо через <i>є</i> : а) на початку слова б) у середині слів після голосного й при роздільній вимові після приголосного в) після приголосних (за винятком шиплячих, <i>р</i> і <i>ц</i>) у суфіксах <i>-єв</i> , <i>-єєв</i> російських прізвищ г) коли російському <i>е</i> кореня відповідає <i>і</i> в аналогічних українських словах	<i>Єршов, Єфимов, Єнісей</i> <i>Гуляєв, Достоевський; Григор'єв, Євгенєва</i> <i>Тимірязєв, Медведєв, Менделєєв, Гордєєв</i> <i>Белінський, Лєсков, Рєпін, Твердохлєбов</i>
3. Російська літера <i>ё</i> передається: а) сполученням <i>йо</i> на початку слова, у середині після голосних, а також після <i>б</i> , <i>п</i> , <i>в</i> , <i>м</i> , <i>ф</i> , коли <i>ё</i> позначає звукосполучення <i>йо</i> б) сполученням <i>ьо</i> в середині слова після приголосних, коли <i>ё</i> позначає сполучення м'якого приголосного з <i>о</i>	<i>Йолкін, Бугайов, Воробйов</i> <i>Верьовкін, Дьорнов, Новосьоловка</i>

Правила	Приклади
в) через <i>е</i> в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен	<i>Артемов, Семенов</i>
г) через <i>о</i> під наголосом після <i>ч, щ</i>	<i>Грачов, Хрущов</i>
4. Літера <i>э</i> завжди передається як <i>е</i>	<i>Едуард, Емма, Еверест</i>
5. Літера <i>ы</i> завжди передається як <i>и</i>	<i>Іртиш, Калниньш, Кручених</i>
6. Російська літера <i>и</i> передається: <ul style="list-style-type: none"> а) через <i>й</i> на початку слова б) через <i>і</i> на початку слова; після приголосних, крім шиплячих і <i>ц</i>; у середині слова перед голосними в) через <i>ї</i> після голосного та при роздільній вимові після приголосних (після <i>ь</i> та апострофа) г) через <i>и</i> після <i>дж, ж</i>, шиплячих і <i>ц</i>; у суфіксах <i>-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-</i>; у префіксі <i>при-</i>; у прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для слов'янських мов 	<p><i>Йоганнесбург, Йокогама, Йосип</i></p> <p><i>Іванов, Ірпінь; Пушкін; Тиціан</i></p> <p><i>Воїнов, Кутайсі, Мар'їн, Ільїн</i></p> <p><i>Джигарханян, Гаршин, Цицерон; Котельников, Григорович, Радищев; Пришвін, Прибалтика; Борисов, Мишкін, Писарев, Миргород</i></p>

Вживання великої літери

Правила	Приклади
1. З великої літери пишуться: <ul style="list-style-type: none"> а) всі імена, прізвища, прізвиська, псевдоніми б) власні назви божеств, міфологічних істот, персонажів, клички тварин 	<p><i>письменник І. С. Нечуй-Левицький, Каменяр (про І. Я. Франка), князь Ярослав Мудрий</i></p> <p><i>Бог, Венера, Котигорошко, Мурчик</i></p>

Правила	Приклади
<p>в) астрономічні, географічні назви держав, республік, населених пунктів, споруд, урочищ тощо</p> <p>г) назви найвищих вітчизняних і міжнародних організацій та деяких найвищих посад, почесних звань</p>	<p><i>Чумацький Шлях, Карпати, Республіка Острови Зеленого Мису, Біла Церква, Хрещатик</i></p> <p><i>Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Всесвітня Рада Миру, Генеральний секретар ООН, Герой України</i></p>
<p>2. З великої літери пишеться перше слово:</p> <p>а) у назвах різних установ, організацій і партій</p> <p>б) у назвах історичних подій, державних, міжнародних та релігійних свят, пам'яток архітектури</p> <p>в) у назвах, що беруться в лапки</p>	<p><i>Міністерство фінансів України, Демократична партія України, Закон «Про освіту»</i></p> <p><i>Семирічна війна, День знань, Зелені свята, Софійський собор</i></p> <p><i>роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», картина «Перед грозою», готель «Дніпровські зорі», медаль «За відвагу»</i></p>
<p>3. З малої літери пишуться:</p> <p>а) слова, що походять від власних назв, котрі вживаються як загальні назви людей, терміни, назви речей</p> <p>б) видові міфологічні назви</p> <p>в) прийменники й артиклі у складі географічних назв</p> <p>г) родові позначення в астрономічних і географічних назвах</p>	<p><i>меценат, ампер, браунінг</i></p> <p><i>лісовик, русалка</i></p> <p><i>Франкфурт-на-Одері</i></p> <p><i>сузір'я Великої Ведмедиці, Кримський півострів</i></p>

Вживання апострофа перед Я, Ю, Є, Ї

Апостроф пишеться	Апостроф не пишеться
<p>1. Після <i>б, п, в, м, ф</i> у корені слова: <i>безхліб'я, б'є, п'є, в'ється, здоров'я, кав'ярня, львів'янин, полум'яний, хом'як, Прип'ять, кам'янка.</i></p> <p>2. Після <i>р</i> у кінці складу: <i>бур'ян, пір'я, перемир'я, подвір'я.</i></p> <p>3. Після <i>к</i> в імені <i>Лук'ян</i> і похідних від нього словах: <i>Лук'яненко, Лук'янчук, Лук'янівка</i> та ін.</p> <p>4. Після префіксів та першої частини складних слів, які закінчуються на приголосний: <i>без'язикий, в'їзд, з'юрмилась, з'єднаний, двох'ярусний, пів'яблука</i></p>	<p>1. Після <i>б, п, в, м, ф</i>, коли перед ними стоїть приголосний, крім <i>р</i>, який належить до кореня слова: <i>дзвякнути, мавпячий, морквяний, свято, цвях;</i> але: <i>торф'яний.</i></p> <p>2. Після <i>р</i> на початку складу, якщо наступні <i>я, ю, є</i> позначають його м'якість: <i>ряд, рясно, моряк, крюк, тетеря</i></p>
У словах іншомовного походження	
<p>1. Після <i>б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х, р</i>: <i>комп'ютер, інтерв'ю, к'янті, Б'юкенен, бар'єр, Фур'є.</i></p> <p>2. Після префіксів, що закінчуються на приголосний: <i>ад'ютант, ад'юнкт, суб'єкт</i></p>	<p>1. Перед <i>йо</i>: <i>курйоз.</i></p> <p>2. Перед <i>я, ю</i>, коли вони позначають пом'якшення попереднього приголосного: <i>кювет, ряса</i></p>

Сполучення ЙО, ЇО

Пишеться ЙО	Пишеться ЇО
<p>1. В українських словах на початку слів та після голосного: <i>йому, йорж, знайомий, чийого.</i></p> <p>2. Після приголосного, переважно на початку складу: <i>підйомний, бульйон, Воробйов</i></p>	<p>Після приголосного для позначення м'якості приголосного перед <i>о</i>: <i>багатьох, всього, дьоготь, мальований, кльош, сьогодні, трьох</i></p>

Вживання м'якого знака

Вживається	Не вживається
<p>1. Для позначення м'яких <i>д, т, з, с, дз, ц, л, н</i>, що закінчують склад: <i>заздалегідь, мазь, молотьба, увесь, гедзь, обмаль, сутінь, Луцьк.</i></p> <p>2. Для позначення м'яких приголосних перед <i>о</i>: <i>дзьоб, дьоготь, льон.</i></p> <p>3. Після <i>з, с, ц</i> у суфіксах <i>-зький, -цький, -ський, -зько, -цько, -сько, -зьки, -ськи, -цьки, -цькість, -зькість, -ськість</i>: <i>запорізький, людськість, хвацько, по-німецьки.</i></p> <p>4. У суфіксах <i>-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-</i>: <i>біленький, рибонька, тонюсінький.</i></p> <p>5. Після <i>л</i> перед наступним приголосним: <i>більший, кільце.</i></p> <p>6. У родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи I відміни і середнього роду на <i>-нн(я), -ц(е)</i> II відміни: <i>друкарень, робітниць, бажань, кілець.</i></p> <p>7. У 3-й особі однини й множини дійсного та 2-й особі однини й множини наказового способів дієслів, а також у стягнених формах інфінітива та зворотного афікса <i>-ся (-сь)</i>: <i>будить, будять, будь, будьте, винось, виносься, виносьтесь</i></p>	<p>1. Після <i>л</i> у сполученні <i>лк</i>, а також у похідних від нього сполученнях <i>лц, лч</i>: <i>Наталка, Наталці, Наталчин</i>; але: <i>Галька, Гальці, Гальчин.</i></p> <p>2. Після <i>б, п, в, м, ф</i>: <i>дріб, сипте, кров, вісім, верф.</i></p> <p>3. Перед <i>ж, ч, ш, щ</i>: <i>їжте, вічко, борешся, дощ.</i></p> <p>4. Після <i>р</i> у кінці складу: <i>перевірте, гіркий</i> (але <i>Горький</i>), <i>Харків.</i></p> <p>5. Після <i>н, д, т</i> перед суфіксами <i>-ченк(о), -чук, -чишин</i>: <i>Панченко, Радчук, Панчишин</i>, але після <i>л</i>: <i>Михальченко.</i></p> <p>6. Після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> та перед суфіксами <i>-ськ(ий), -ств(о)</i>: <i>інженер, кінчик, менший, Уманщина, радянський, селянський, селянство</i>, але: <i>доньчин, няньчин, бреньчати</i>, бо <i>донька, нянька, бренькіт.</i></p> <p>7. Після м'яких приголосних, крім <i>л</i>, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: <i>віконця, передній, свято, сміх.</i></p> <p>8. Між подвоєними (подовженими) м'якими приголосними: <i>буття, відлюддя</i></p>

Вживається	Не вживається
<p>8. В іншомовних словах:</p> <p>а) після м'яких <i>д, т, з, с, л, н</i> перед <i>ї, я, ю, є</i>: <i>ад'є, пасьянс, мільярд, бутон'єрка, Севілья, В'єнт'ян, Ньяса;</i></p> <p>б) після <i>л, н</i> перед <i>йо</i>: <i>батальйон, кан'йон</i></p>	<p>9. Коли <i>я, ю</i> позначають звуки [а], [у] і пом'якшення попереднього приголосного: <i>дюна, ілюзія, малярія, нюанс</i></p>

Ненаголошені голосні

Написання букв на позначення ненаголошених голосних перевіряємо наголосом:

весна — *вєсни*, *крило* — *крїла*, *ходіти* — *хóдить*

Правопис О та А

Правила	Приклади
<p>1. Пишемо (й вимовляємо) <i>а</i> перед складом з <i>а</i> у словах</p>	<p><i>багач, багатир, багато, гаразд, гарячий, гарячка, кажан, калач, качан, хазяїн, халява</i></p>
<p>2. У кількох дієслівних коренях голосний <i>о</i> чергується з <i>а</i> перед наступним складом із суфіксом <i>-а-</i> або <i>-ува-</i></p>	<p><i>гонити — ганяти, ломити — ламати, клонитися — кланятися, могти — допомагати, котити — обкачати, скочити — скакати, кроїти — краяти, схопити — хапати</i></p>
<p>3. Пишемо (й вимовляємо) <i>о</i></p>	<p><i>богатир (силач, велетень), борсук, комин, комірка, коровай, кропива, крохмаль, монастир, отаман, поганий, погон, пором, слов'яни, солдат, козак</i></p>

Правопис Е, И та І

Пишеться Е	Пишеться И	Пишеться І
<p>1. У сполученнях <i>-ере-, -еле:</i> <i>перейти, пелена.</i></p> <p>2. Коли при зміні слова <i>е</i> випадає: <i>палець — пальця.</i></p> <p>3. Коли при зміні слова <i>е</i> чергується з <i>і:</i> <i>осені — осінь</i></p>	<p>1. У групах <i>-ри-, -ли-</i> між приголосними у відкритих складах: <i>тривати, блищати.</i></p> <p>2. У випадках, коли в російських словах пишеться <i>и</i> або <i>ы:</i> <i>читати</i> (рос. <i>читать</i>)</p>	<p>1. На початку слова: <i>інший, іржа.</i></p> <p>2. У випадках, коли в російських словах пишеться <i>е</i> або <i>о:</i> <i>вічність</i> (рос. <i>вечность</i>), <i>війна</i> (рос. <i>война</i>)</p>

Правопис І, Ї та И в основах іношомовних слів

Пишеться І	Пишеться Ї	Пишеться И
<p>1. На початку слова: <i>ідея, ілюзія, інтер'єр, історія, Індія, Ібсен.</i></p> <p>2. Перед голосними та <i>й</i>, а також у кінці незмінюваних слів: <i>ажіотаж, нотаріус, журі, Греція, Чіатурі.</i></p> <p>3. Після <i>г, к, х, п, м</i> (якщо це не виняток): <i>гірлянда, кіно, хімік, пігмей, мільярд, Кіплінг</i></p>	<p>Після голосних: <i>мозаїка, наївний, Ізмаїл, Енеїда.</i></p> <p>Але: пишеться <i>і</i> в складних словах, перша частина яких закінчується голосним, на початку другої частини: <i>староіндійський, новоірландський</i></p>	<p>1. В основах загальних іношомовних назв після букв <i>д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р</i> перед наступним приголосним (крім <i>й</i>): <i>директор, цирк, інститут, позиція, таксист, шифер, режим, коридор.</i></p> <p>2. Як виняток:</p> <p>а) у давно запозичених словах: <i>бинт, вимпел, графин, миля, кипарис, кит, скипидар, спирт;</i></p> <p>б) у словах, запозичених зі східних мов: <i>башкир, калмик, кизил, кинджал, кисет, кишлак;</i></p> <p>в) у словах церковного вжитку: <i>митрополит, єпископ</i></p>

Пишеться І	Пишеться ІІ	Пишеться И
<p>4. У географічних назвах після <i>з, с</i> (якщо це не виняток): <i>Сімферополь, Сідней, Зімбabwe.</i></p> <p>5. У прізвищах після всіх приголосних, крім шиплячих та <i>ц</i>: <i>Дідро, Меріме, Сінклер</i></p>	<p>після префікса <i>доісторичний, дезінфекція, розіграш</i></p>	<p>3. В основах власних іноземних назв після шиплячих та <i>ц</i> перед наступним приголосним: <i>Чингісхан, Цицерон, Чикаго, Вірджинія.</i></p> <p>4. У географічних назвах: а) після <i>р, д, т</i> перед приголосним (крім <i>й</i>): <i>Мадрид, Кордильєри;</i> б) у кінцевих <i>-ида, -ика</i>: <i>Африка, Атлантида;</i> в) згідно з традиційною вимовою у назвах: <i>Єгипет, Єрусалим, Сирія, Сицилія, Пакистан, Китай, Бразилія</i></p>

Чергування голосних і приголосних

Чергування О, Е з І	
Відбувається	Не відбувається
<p>1. При зміні форм</p> <p>а) іменників: <i>доба — діб, копа — кіп, двори — двір, осі — вісь, носорога — носоріг;</i></p> <p>б) прикметників, зокрема присвійних, а також похідних від них власних назв: <i>дядькового — дядьків, Києва — Київ;</i></p> <p>в) дієслів: <i>боятися — боюся — бійся, стояти — стою — стій</i></p>	<p>1. Коли <i>о, е</i> випадні: <i>вогонь — вогню, сон — сну, пеньок — пенька, почет — почту</i></p> <p>2. Коли <i>о, е</i> вставні: <i>вікно — вікон, казка — казок, земля — земель</i></p> <p>3. У звукосполученнях <i>-оро-, -оло-, -ере-, -еле-</i>: <i>ворон, горох, голос, колос, берег, терен, велет, шелест</i></p> <p>Винятки: <i>моріг, поріг, сморід</i></p>

Відбувається	Не відбувається
<p>г) деяких числівників, займенників прикметникового типу: <i>восьми — вісім, твою — твій, семи — сім, шести — шість.</i></p> <p>2. При похідних утвореннях від спільного кореня або основи: <i>косити — покіс, робота — робітник, село — сільський.</i></p> <p>3. У словах, що означають предмети, та в похідних утвореннях <i>о</i> під наголосом переходить в <i>і</i>: <i>водовід, газопровід.</i></p> <p>4. Ненаголошений <i>о</i> в словах із твірними елементами (<i>-вод, -воз, -нос, -роб</i>) завжди переходить в <i>і</i>: <i>вивід, виріб, вихід, захід, провідник, вивіз.</i></p> <p>5. У давнішніх запозиченнях: <i>табір — табору, якір — якоря, Антін — Антону, Федір — Федора.</i></p> <p>6. У звукосполученнях <i>-оро-, -оло-, ере-</i>:</p> <p>а) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду, а також у похідних словах на <i>-к(а)</i>: <i>борона — борін — борінка, корова — корів — корівка, череда — черід — черідка;</i></p> <p>б) у деяких похідних іменниках на <i>-я</i> з подовженим приголосним: <i>бездоріжжя, підборіддя</i></p>	<p>4. У звукосполученнях <i>-ор-, -ер-, -ов-</i> між приголосними: <i>борг, горб, жертва, морква, торг, хорт, смерть, чверть.</i> Виняток: <i>погірдний (погорда).</i></p> <p>5. Під наголосом у кінцевих словотвірних частинах <i>-вод, -воз, -нос, -роб</i> складних слів, що означають людей за родом діяльності, та в похідних: <i>діловод, водовоз, хлібороб, золотосний.</i> У словах зі словотвірним компонентом <i>-воз о</i> зберігається: <i>лісовоз, паровоз, тепловоз.</i> У словотвірній частині <i>-хід</i> пишеться <i>і</i>: <i>всюдихід, самохід, стравохід.</i></p> <p>6. У суфіксах <i>-енк-, -еньк-, -есеньк-, -ечк-, -оньк-, -очк-, -тель</i>: <i>Оленька, гарненько, донечка, стежечка, лавочка, таточко, вихователь, учитель.</i></p> <p>7. У називному відмінку однини деяких префіксальних безсуфіксних іменників: <i>завод — заводу, почерк — почерку; але: забій — забою, розгін — розгону, потік — потоку, удій — удою.</i></p> <p>8. У непрямих відмінках деяких іменників чоловічого роду: <i>борця, водню, орла, паростка</i></p>

Відбувається	Не відбувається
<p>в) у родовому відмінку множини деяких іменників середнього роду та утворених від них із значенням зменшеності: <i>болото — боліт — болітце.</i></p> <p>7. За аналогією до інших слів на місці давнього ʒ в таких словах і формах: <i>кріт, брів (брова), бліх (блоха), недокрів'я</i></p>	<p>9. У родовому відмінку множини деяких іменників жіночого роду, а також деяких іменників середнього роду: <i>будов, жмень, заток, кишень, обнов, ос, підлог, тець, веретен, імен.</i></p> <p>10. У родовому відмінку множини іменників на <i>-ення</i>: <i>відділення — відділень, зрошення — зрошень.</i></p> <p>11. У закінченнях <i>-еш</i> дієслів теперішнього та майбутнього (простого) часу за аналогією до третьої особи однини, а також у формах наказового способу: <i>береш, зайдеш, заводь.</i></p> <p>12. У словах іншомовного походження, які були запозичені порівняно недавно: <i>атому, майору.</i></p> <p>13. В абрєвіатурах і похідних утвореннях: <i>комсомолу, робкору, торгпреду.</i></p> <p>14. У низці слів книжного й церковного походження та похідних утвореннях: <i>бог, верховний, вирок, пророк, словник, прапор.</i></p> <p>15. У прикметниках, утворених від власних імен на <i>-ов, -ев</i>: <i>Ростов — ростовський</i></p>

Чергування Е з И

Відбувається у небагатьох дієслівних коренях перед суфіксом:
беру — збирати, простерти — простирати, вмерти — вмирати, сперти — спирати, дерти — здирати, терти — стирати, перу — обпирати, жерти — пожирати, стелити — застилати, клену — проклинати

Чергування У – В

В українській мові чергуються прийменники *у, в* і префікси *у-, в-*.

У	В
<p>Уживається для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:</p> <ol style="list-style-type: none"> Між приголосними: <i>Наш учитель. Десь у лісі кувала зозуля.</i> На початку речення перед приголосними: <i>У хаті було затишно. Увечері до хати походила вся сім'я.</i> (С. Васильченко) Незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними <i>в, ф</i> і сполученнями літер <i>льв, св, тв, хв</i> і под.: <i>Складаємо у валізу. Помилки у творі.</i> Після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним: <i>Стоїть на видноколі мати — у неї вчись.</i> (Б. Олійник) 	<p>Уживається для того, щоб уникнути збігу голосних:</p> <ol style="list-style-type: none"> Між голосними: <i>Минулого літа я побувала в Одесі.</i> На початку речення перед голосними: <i>В очах її світилась надія. В Америці живе мій друг.</i> Після голосного перед більшістю приголосних (крім <i>в, ф, льв, св, хв</i> і под.): <i>Сховалась травиця в снігу. Люди врозкид розляглися в траві.</i> (М. Гордієнко)

У — В не чергуються

- У словах, що вживаються тільки з *в* або тільки з *у*:
вдача, вклад, вправа, вступ (удача, уклад, управа, уступ з іншими значеннями); *взаємини, влада, власний, вплив* та ін.; *увага, ударник, узбережжя, указ, умова, усталення, установа, уява*, а також у похідних від них.
 - У власних іменах і в словах іншомовного походження:
Вдовенко, Врубель, Владивосток; Угорщина, Удовиченко, Урал, увертюра, утопія та ін.
- Примітка.** У поезії поряд із звичайною формою *Україна* іноді вживається *Вкраїна*.

Чергування І – Й

І	Й
<p>Уживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:</p> <ol style="list-style-type: none"> Після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словами з початковим приголосним звуком: <i>Вірю в пам'ять і серце людське.</i> (Б. Олійник) На початку речення: <i>І виріс я на чужині...</i> (Т. Шевченко) 	<p>Уживається, щоб уникнути збігу голосних:</p> <ol style="list-style-type: none"> Між голосними: <i>Оце й уся врода.</i> (Панас Мирний) Після голосного перед приголосним: <i>Не йди до нього.</i> <i>Навчає баєчка великого й малого.</i> (Л. Глібов)

І — Й не чергуються

<ol style="list-style-type: none"> При зіставленні понять: <i>Романи «Червоне і чорне», «Війна і мир», «Батьки і діти».</i> Перед словом, що починається на й, є, ї, ю, я: <i>Колись і їхати доведеться. Спитайте і його.</i>

Чергування прийменників З – ІЗ – ЗІ (ЗО)

З	ІЗ	ЗІ (ЗО)
<p>Уживається:</p> <ol style="list-style-type: none"> Перед голосним початку слова незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: <i>Твір з української мови.</i> Перед приголосними (крім <i>с, ш</i>): <i>Плугатарі з плугами йдуть.</i> (Т. Шевченко) 	<p>Уживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, переважно між свистячими й шиплячими звуками (<i>з, с, ц, ч, ш, щ</i>) та між групами приголосних (після них або перед ними): <i>Родина із шести осіб. Із стріх вода капле.</i></p>	<p>Уживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, перед сполученням приголосних початку слова, зокрема коли початковими виступають <i>з, с, ш, щ</i> і т. ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: <i>Боротися зі зброєю в руках.</i></p>

Правопис префіксів

З-(С-)	ЗІ	
<p>1. Уживається в словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: <i>зекономити, з'явитися, згаслий, скорочений</i> і под.</p> <p>2. Перед глухими приголосними <i>к, п, т, ф, х</i> префікс <i>з-</i> переходить у <i>с-</i>: <i>казати, спитати, створити, сфотографувати, схилити</i></p>	<p>1. Уживається, коли корінь слова починається сполученням приголосних: <i>зігнути, зізнатися, зіпсувати</i> і под.</p> <p>2. Уживається у словах із коренем, перший склад якого становить сполучення губного та йотованого звуків: <i>зів'ялий, зім'яти</i> тощо.</p> <p>3. У деяких словах чергується з <i>зо-</i>: <i>зігрівати</i> й <i>зогрівати, зітліти</i> й <i>зотліти, зімлівати</i> й <i>зомлівати, зіпрівати</i> й <i>зопрівати</i></p>	
<p>У префіксах <i>без-, від-(од-), між-, над-, об-, під-, перед-, понад-, пред-, роз-, через-</i> кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими не змінюється: <i>безстрашний, відчиняти, міжконтинентальний, надпотужний, обпектися, підстрибнути, передплата, понадплановий, представник, розсипати, черезсмузжя</i></p>		
ПРЕ-	ПРИ-	ПРІ-
<p>1. Уживається переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки: <i>прегарний, прекрасний, премудрий, прекрасно, препогано.</i></p> <p>2. Виступає у словах <i>презирливий, презирство</i> й у словах старослов'янського походження: <i>преосвященний, преподобний, престол</i></p>	<p>1. Уживається переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, а також у похідних словах: <i>прибути, прикрутити, притулитися.</i></p> <p>2. Уживається в іменниках та прикметниках, утворених від поєднання іменників із прийменниками: <i>пригірок, приярок; прибережний, прикордонний</i></p>	<p>Уживається тільки в словах <i>прізвисько, прізвище, прірва</i></p>

Подвоєння і подовження приголосних

Подвоєння	Подовження
<p>Виникає внаслідок збігу однакових приголосних:</p> <ol style="list-style-type: none"> Префікса й кореня слів: <ol style="list-style-type: none"> українського походження: <i>відділ, возз'єднання, заввишки, ззаду, оббити;</i> іншомовного походження (якщо існують відповідні непрефіксальні утворення): <i>іраціональний (раціональний), контрреволюція (революція), сюрреалізм (реалізм).</i> Кінця першої й початку другої частини складноскорочених слів: <i>військокомат, юннат, міськком.</i> Кореня або основи на <i>-н-</i> і суфіксів <i>-н(ий), -н(ій), -ник, -ниц(я)</i>: <i>вино — винний, закон — законний, щодня — щоденник, письменниця, віконниця.</i> Основи дієслова минулого часу на <i>с</i> і зворотного афікса <i>-ся</i>: <i>винісся, пасся, розрісся, трясся.</i> Подвоюються також приголосні: <ol style="list-style-type: none"> у словах <i>бовван, ввесь, ввічливий, ссати</i> і похідних: <i>бовваніти, ввічливість, ссавець</i> 	<p>Подовженими приголосними (на письмі подвоєними) бувають м'які <i>д, т, з, с, ц, л, н</i> і пом'якшені <i>ж, ч, ш</i>, коли вони стоять після голосних:</p> <ol style="list-style-type: none"> Перед <i>я, ю, і</i> в усіх відмінках середнього роду II відміни (за винятком родового відмінку множини з нульовим закінченням): <i>знаряддя — знаряддям (знарядь), багаття — у багатті (багать), галуззя, мотуззя, волосся, колосся, збіжжя, обличчя, сторіччя.</i> Перед <i>я, ю, і</i>, а також перед <i>е</i> в усіх відмінках деяких іменників чоловічого й жіночого роду I відміни (за винятком родового відмінка множини із закінченням <i>-ей</i>): <i>суддя — судді — суддю — суддів, стаття — статті — статтею.</i> Перед <i>ю</i> в орудному відмінку однини іменників жіночого роду III відміни, якщо в називному відмінку їх основа закінчується на м'який або шиплячий приголосний: <i>молодь — молоддю, мить — миттю, мазь — мазю, розкіш — розкішию.</i> Перед <i>я</i> в прислівниках: <i>зрання, навмання, спросоння</i>

Подвоєння	Подовження
<p>б) у прикметникових суфіксах <i>-енн(ий)</i>, <i>-анн(ий)</i> та у похідних іменниках із суфіксом <i>-ість</i> і прислівниках:</p> <p><i>здійснений, здійсненість, непримиренний, непримиренність, старанний, старанність, старанно</i></p>	<p>5. Перед <i>ю</i>, <i>є</i> у формах теперішнього часу дієслова <i>лити</i> (литися):</p> <p><i>ллю, ллєш, ллє, ллєте, ллють</i>, а також у похідних: <i>наллю, виллю</i> та ін.</p>

Подвоєння букв в іншомовних словах

Зберігається	Не зберігається
<p>1. У власних іншомовних назвах і похідних словах:</p> <p><i>Андорра, Кассандра, Одісей, Діккенс, Шіллер, Марокко, марокканський.</i></p> <p>2. У деяких недавно запозичених іменах:</p> <p><i>Віссаріон, Аполлон, Геннадій, Алла, Ганна</i></p>	<p>1. В українізованих запозичених іменах відповідно до вимови:</p> <p><i>Іполит, Кирило, Сава, Агнеса, Інєса.</i></p> <p>2. У загальних назвах букви звичайно не подвоюються:</p> <p><i>каса, група, сума, шосе, колона, алегорія.</i></p> <p>Винятки: <i>тонна, манна, ванна, мадонна, бонна, вілла, булла, брутто, нетто, мотто, мірра</i></p>

Спрощення у групах приголосних

Відбувається у вимові та на письмі	Відбувається лише у вимові
<p>1. Випадання [д], [т] у групах приголосних [ждн], [здн], [стн], [стл]:</p> <p><i>тиждень — тижневий, під'їзд — під'їзний, ненависть — ненависний, щастя — щасливий.</i></p> <p>2. Випадання [к] у групах приголосних [скн], [зкн]:</p> <p><i>бряк — брязнути, блиск — блиснути</i></p>	<p>1. У словах:</p> <p><i>зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хворостняк, шістнадцять.</i></p> <p>2. У словах:</p> <p><i>випуск — випускний, риск — рискнути, виск — вискнути.</i></p>

Відбувається у вимові та на письмі	Відбувається лише у вимові
3. Випадання [л] у групі приголосних [слн]: <i>масло — масний</i>	3. У групах приголосних [стк], [стч]: <i>невістка — невістці, невістчин; хустка — у хустці</i>

Чергування приголосних при додаванні суфіксів

Під час творення нових слів за допомогою суфіксів приголосні на стику твірної основи й суфікса можуть зазнавати різних змін.

Твірна основа	Суфікс	Зміна	Приклади
1. На <i>г, ж, з</i>	-ськ(ий) -ств(о)	-зьк(ий) -зтв(о)	<i>убогий — убозво; Запо- ріжжя — запорізький; боягуз — боягузький, боягузтво</i>
2. На <i>к, ц, ч</i>	-ськ(ий) -ств(о)	-цьк(ий) -цтв(о)	<i>козак — козацький, козацтво; кравець — кравецький, кравецтво; молодець — молодецький, молодецтво; викладач — викладацький; ткач — ткацький, ткацтво</i>
3. На <i>ш, с, х</i>	-ськ(ий) -ств(о)	-ськ(ий) -ств(о)	<i>птах — птаство; то- вариш — товариський, товариство; черкес — черкеський</i>
4. На <i>-цьк</i>	-ин(а)	-чч(ина)	<i>вінницький — Вінниччи- на; донецький — Донеччи- на; козацький — козаччи- на; але: галицький — Га- личина</i>
5. На <i>-ськ-, -ск-</i>	-ин(а)	-щ(ина)	<i>київський — Київщина; одеський — Одещина; віск — вощина; пісок (піс- ку) — піщина</i>

Твірна основа	Суфікс	Зміна	Приклади
6. На -ск- , -шк-	-ан-	-щ(аний)	<i>віск — воцаний, воцанка; пісок (піску) — піщаний; дошка — дощаний</i>
7. На -ск- , -ст- не перед и , не в 3-й особі однини	-а-	-щ-	<i>вереск — верещати, верещиш; простити — прощаю, прощаєш, прощу; але: простиш, простить</i>
8. На -зк-	-а-	-жч-	<i>брязк — бряжчати, бряжчу, бряжчиш</i>
9. На -ськ- (-ск), -шк-	-енк(о) -ук-	-щ(енко) -щ(ук)	<i>Васько — Ващенко, Ващук; Ісько — Іщенко, Іщук; Онисько — Онищенко, Онищук; Гарасько — Гаращенко, Гаращук; Терешко — Терещенко</i>
10. На -зьк-	-енк(о) -ук-	-жч(енко) -жч(ук)	<i>Кузько — Кужченко, Кужчук; Водолазький — Водолажченко</i>
11. На г, ж, з	-ш(ий, е, ати)	-жч(ий, е, ати, ання)	<i>дорогий — дорожчий, подорожчати, подорожчання; але: легкий — легший, легше, полегшати</i>
12. На с	-ш(ий, е, ити)	-щ(ий, е, ити)	<i>високий — вищий, підвищення</i>
13. На к, ц	-н(ик, ий)	-чн(ик, ий)	<i>безпека — безпечний, безпечно; вік — вічний, вічність, вічно; кінець — кінчик, кінецьний; місяць — місячник, місячний</i>

БУДОВА СЛОВА І СЛОВОТВІР

Словотвір — розділ мовознавчої науки, що вивчає структуру слів і способи їх творення.

Словотворення — процес творення нових слів.

Значущі частини слова

— при-

Префікс — значуща частина слова, що стоїть перед коренем і служить для творення нових слів

— -береж-

Корінь — головна значуща частина слова. Виражає загальне лексичне значення споріднених слів

— -н-

Суфікс — значуща частина слова, що стоїть після кореня і служить для творення нових слів

— -ий

Закінчення — це значуща частина слова, яка утворює його форму і служить для вираження граматичного значення слова

— прибережний

Основа — частина слова без закінчення

прибережний

Способи словотворення

Морфологічні

1. Префіксальний
 $\overline{\text{за}}\overline{\text{ходить}} \leftarrow \overline{\text{ходить}}$

2. Суфіксальний
 $\overline{\text{вітер}}\overline{\text{ець}} \leftarrow \overline{\text{вітер}}$

3. Префіксально-суфіксальний
 $\overline{\text{без}}\overline{\text{меж}}\overline{\text{ний}} \leftarrow \overline{\text{межа}}$

4. Постфіксальний
 $\overline{\text{мити}}\overline{\text{ся}} \leftarrow \overline{\text{мити}}$

5. Безафіксний
 $\overline{\text{перехід}} \leftarrow \overline{\text{переходити}}$

6. Основоскладання
 $\overline{\text{ліс}}\overline{\text{остеп}} \leftarrow \overline{\text{ліс}} \text{ і } \overline{\text{степ}}$
 $\overline{\text{туди-сюди}} \leftarrow \overline{\text{туди}} \text{ і } \overline{\text{сюди}}$
 $\overline{\text{УТН}} \leftarrow \overline{\text{Українські}}$
 $\overline{\text{телевізійні}} \overline{\text{новини}}$

Неморфологічні

7. Перехід слова з однієї частини мови в іншу
черговий (перехід прикметника в іменник)

8. Злиття сполучень слів в одне слово
добрідень, легкозрозумілий

9. Переосмислення існуючих слів
ткач (фах)
і *Ткач* (прізвище)



Найпоширеніші графічні скорочення

Правопис складних і складноскорочених слів

Правопис складних іменників	
Спосіб творення іменника	Приклади
Пишеться разом	
1. Основа + о + основа Виняток	<i>лісостеп</i> <i>людино-день</i>

Спосіб творення іменника	Приклади
2. Основа + <i>e</i> + основа	<i>землемір</i>
3. Дієслово + основа	<i>горицвіт</i>
4. Числівник + основа	<i>п'ятиденка, сторіччя</i>
5. Частина іншомовного слова + основа	<i>автосервіс</i>
6. Основа + основа + основа	<i>автомотогурток</i>
7. <i>Фото-, радіо-, електро-, кіно-</i> + основа	<i>фотоплівка</i>
8. <i>Пів-, напів-, полу-, спів-</i> + слово (загальна назва)	<i>півнеба, полумисок, пів'яблука</i>
Пишеться з дефісом	
1. Слово (професія) + слово (професія)	<i>лікар-еколог</i>
2. Слово + слово, протилежне першому	<i>купівля-продаж</i>
3. Слово (казковий персонаж) + слово (казковий персонаж)	<i>Лисичка-Сестричка</i>
4. Перше слово, що підкреслює прикмету чи особливість предмета + головне слово	<i>дизель-мотор</i>
5. Цифра + слово	<i>125-річчя</i>
6. <i>Пів-</i> + слово (власна назва)	<i>пів-Києва</i>
7. <i>Віце-, екс-, макси-, обер-</i> + слово	<i>віце-президент</i>
8. Одиниця виміру + слово	<i>кіловат-година</i>
9. Друга частина така, яку скорочено в першому слові	<i>радіо- й телеапаратура</i>

Правопис складних прикметників

Спосіб творення прикметника	Приклади
Пишеться разом	
1. Узгоджений прикметник ← іменник	<i>загальноосвітній (загальна освіта)</i>

Спосіб творення прикметника	Приклади
2. Іменник + дієслівна частина	<i>волелюбний</i> (<i>волю любити</i>)
3. Прислівник + прикметник	<i>важкохворий</i>
Увага! Прислівник + відносний прикметник, як правило, не зливаються в одне слово з прикметником або дієприкметником: <i>абсолютно сухий, діаметрально протилежний, суспільно корисний, суспільно необхідний</i>	
4. Прислівник + дієприкметник	<i>нижчепідписаний</i> ; але: <i>трохи вище зазначений</i> (є пояснювальне слово)
5. Прислівник-компонент + складний прикметник	<i>округлояйцеподібний</i>
6. Прикметник + прикметник	<i>складнопідрядний</i>
7. Числівник + прикметник	<i>п'ятиразовий</i>
8. <i>Най-, якнай-</i> + прикметник	<i>якнайшвидший</i>
9. Прикметник, похідний від складного іменника, що пишеться разом	<i>лісостеповий</i>
Пишеться з дефісом	
1. Прикметник, похідний від складного іменника, що пишеться через дефіс	<i>віце-президентський</i>
2. Основа + основа (якщо можна вставити <i>і</i> або <i>але</i>)	<i>мовно-літературний</i>
3. Усічена основа на <i>-ико(-іко)</i> + основа	<i>історико-культурний</i>
4. <i>Військово-, воєнно-</i> + основа	<i>військово-морський</i> ; але: <i>військовозобов'язаний</i>
5. Перша частина слова без прикметникового суфікса + <i>о(е)</i> + основа	<i>м'ясо-молочний</i> ; але: <i>головоногі</i> (наукові терміни шуться разом)
6. Складні кольори та відтінки	<i>темно-зелений</i> ; але: <i>жовтогарячий</i>

Спосіб творення прикметника	Приклади
7. Додаткові відтінки	<i>гіркувато-солоний</i>
8. Складні назви проміжних сторін світу	<i>південно-західний</i>
9. Цифра + слово	<i>25-річний</i>
10. Прикметник + префіксальна дієслівна частина	<i>контрольно-вимірювальний</i>

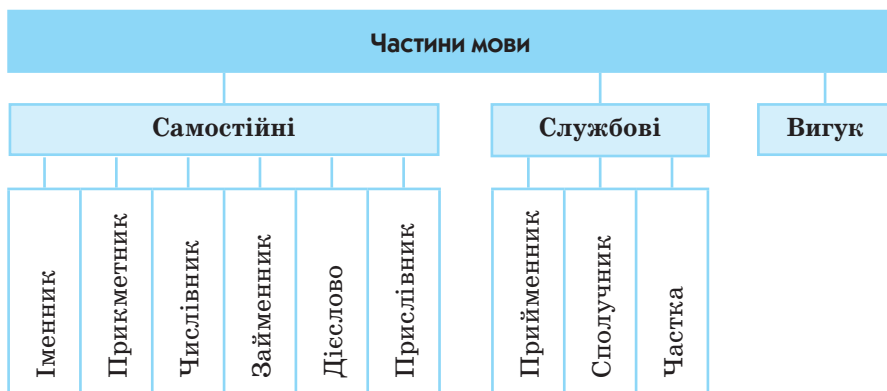
Правопис складних прислівників	
Спосіб творення прислівника	Приклади
Пишуться разом	
1. Прийменник + прислівник, іменник, короткий прикметник, числівник, займенник	<i>віднині, дотепер, безвісти, вдень, допізна, знову, вдвоє, натроє, внічию, передусім</i>
2. Із кількох прийменників з будь-якою частиною мови	<i>вдосвіта, навскоси</i>
3. З кількох основ (з прийменником чи без нього)	<i>босоніж, ліворуч, нашвидкуруч, насамперед</i>
4. <i>Аби-, ані-, де-, чи-, що-, -як</i> із будь-якою частиною мови	<i>абикуди, щомісяця</i>
Пишуться окремо	
1. Прислівникові сполуки прийменник + іменник, якщо між ними можна вставити слово	<i>без відома</i> (без нашого відома), <i>без сумніву</i> (без жодного сумніву)
2. Прийменник <i>по</i> + збірний числівник	<i>по двоє, по троє</i>
3. Прийменник + повний прикметник чоловічого (середнього) роду	<i>в основному, в цілому</i>
4. Іменник (у Н. в.) + іменник (в О. в.)	<i>кінець кінцем</i>

Спосіб творення прислівника	Приклади
5. Прийменник з іменником + + прийменник з іменником	<i>від ранку до вечора, з боку на бік</i>
6. Основа + прийменник + основа	<i>рік у рік, один в один</i>
Пишуться з дефісом	
1. Прийменник <i>по</i> + прикметник, займенник із закінченнями <i>-ому</i> або <i>-к(и)</i> , числівник (порядковий)	<i>по-українському (по-українськи), по-твоєму, по-перше, по-третє</i>
2. З частками <i>казна-</i> , <i>хтозна-</i> , <i>-то</i> , <i>будь-</i> , <i>небудь</i>	<i>казна-що, хтозна-як, так-то, будь-де, де-небудь</i>
3. Прислівник + прислівник	<i>вряди-годи, с'як-так</i>
4. Повтор основи без службових слів	<i>ось-ось, ледве-ледве</i>
5. Повтор основи зі службовими словами	<i>віч-на-віч, як-не-як, пліч-о-пліч</i>

Правопис складних числівників	
Пишуться разом	Пишуться окремо
1. Складні кількісні числівники із <i>-на</i> : <i>одинадцять (12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19)</i> .	1. Складені кількісні та порядкові числівники: <i>тисяча дев'ятсот сорок сім, тисяча дев'ятсот дев'яносто сьомий</i> .
2. Складні кількісні числівники із <i>-десят</i> : <i>сімдесят (50, 60, 70, 80)</i> .	2. Порядкові числівники, до складу яких входить прийменникова сполука з <i>половиною</i> : <i>чотирьох з половиною тисячний загін</i>
3. Складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є <i>-десятий</i> , <i>-сотий</i> , <i>-тисячний</i> , <i>-мільйонний</i> : <i>п'ятдесятий, дев'ятисотий, шістдесятит'ятимільйонний</i> .	
4. Схожі зі складними порядковими числівниками прикметники із <i>-десятий</i> , <i>-сотий</i> , <i>-тисячний</i> , <i>-мільйонний</i> : <i>багатотисячний</i>	

МОРФОЛОГІЯ

Морфологія (від гр. *morphe* — форма і *logos* — слово, вчення) — розділ граматики, в якому вивчаються будова слів, їх граматичні властивості і поділ на частини мови.



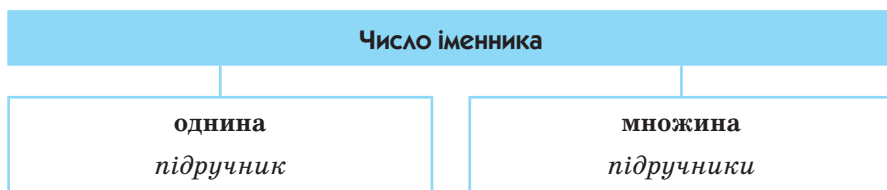
Іменник

Самостійна частина мови, яка означає предмет і відповідає на питання *хто? що?*.

Іменники означають назви істот і неістот, власні й загальні, поняття конкретні та абстрактні, збірні та одиничні; мають рід; поділяються на відміни; змінюються за відмінками й числами.

Початкова форма: називний відмінок однини.

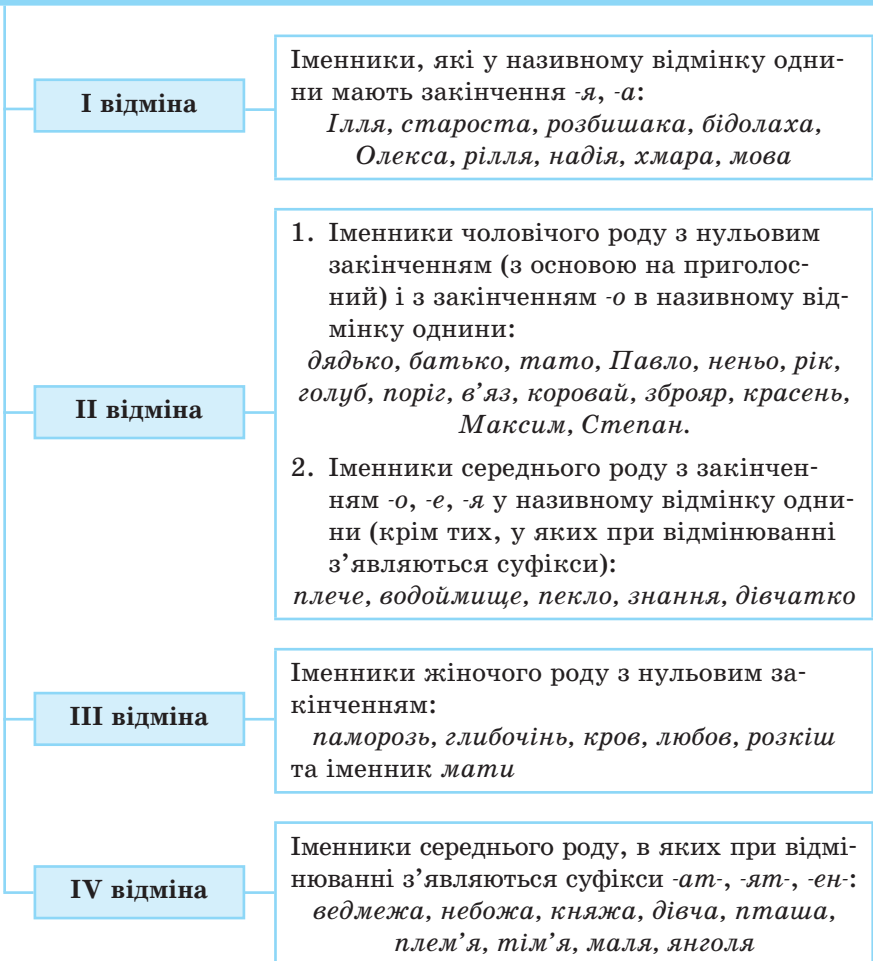
У реченні: підмет, іменна частина складеного присудка, додаток, означення (прикладка), обставина.



Деякі іменники мають лише одну з форм числа

Одинна форма	Множинна форма
<i>варення</i> (назви речовин); <i>студентство</i> (збірні назви); <i>мужність</i> (абстрактні поняття); <i>Україна</i> (власні назви)	<i>вершки</i> (назви речовин); <i>канікули</i> (абстрактні поняття); <i>солодоці</i> (збірні назви); <i>Стожари</i> (власні назви); <i>окуляри</i> (назви предметів парної або симетричної будови)

Поділ іменників на відміни



Рід іменника

чоловічий

корінь, воєвода, батько

жіночий

книга, любов, мати

середній

каміння, поле

Іменники спільного роду називають осіб чоловічої та жіночої статі за діями, рисами характеру, зовнішніми ознаками, фахом тощо:

адвокат, лікар, нероба та ін.

Відмінки іменника

прямий

називний

непрямі

родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий

кличний

Поділ іменників на групи

I відміна

Тверда	Іменники з основою на твердий приголосний (крім шиплячих)	<i>борозна, кобза, порода, химера, пора, копа, сваха</i>
М'яка	Іменники з основою на м'який приголосний	<i>скриня, зброя, дзвіниця, Марія, змія, шия, Ілля, суддя</i>
Мішана	Іменники з основою на шиплячий	<i>огорожа, пожежа, круча, онуча, свіча, тиша, миша, воша, груша, святоша, потороча</i>

II відміна

Тверда	Іменники чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих), із закінченням <i>-о</i> і середнього роду із закінченням <i>-о</i>	<i>дуб, палац, темп, батько, коло, місто, село, вікно</i>
---------------	---	---

II відміна		
	Більшість іменників на <i>-р</i>	<i>вир, вихор, відвар, двір, звір, комар, снігур</i>
	Всі іменники іншомовного походження на <i>-ер, -ір, -ор, -ур (-юр)</i> і з постійно наголошеними <i>-ар (-яр), -ир</i>	<i>інженер, майстер, касир, директор, гектар, semaфор, абажур, базар</i>
М'яка	Іменники чоловічого роду з кінцевим м'яким приголосним основи	<i>боєць, велетень, звичай, край</i>
	Іменники з суфіксом <i>-ар, -ир</i> , які мають в однині наголос на корені	<i>бондар, козир, лікар</i>
	Іменники середнього роду, у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення	<i>буквар, вівчар, друкар, шахтар</i>
	Іменники середнього роду із закінченням <i>-е</i> та <i>-я</i> (без суфіксів <i>-ен-, -ят</i> при відмінюванні)	<i>поле, завдання, збіжжя, здоров'я</i>
Мішана	Іменники чоловічого роду з кінцевим шиплячим приголосним основи	<i>вантаж, дощ, сторож, слухач, ткач, товариш</i>
	Іменники на <i>-яр</i> (назви людей за родом діяльності), у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення	<i>вугляр — вугляра, каменярь — каменяра, піснярь — пісняра, скляр — скляра, тесляр — тесляра</i>
	Іменники середнього роду із закінченням <i>-е</i> при основі на шиплячий	<i>ложе, плече, прізвище, явище</i>

Відмінкові закінчення іменників I відміни

Однина				
Відмінки	Тверда група	М'яка група		Мішана група
Н.	-а	-я	-я	-а
Р.	-и	-і	-ї	-і
Д.	-і	-і	-ї	-і
Зн.	-у	-ю	-ю	-у
Ор.	-ою	-ею	-єю	-ею
М.	-і	-і	-ї	-і
Кл.	-о	-е	-е	-е

Множина				
Відмінки	Тверда група	М'яка група		Мішана група
Н.	-и	-і	-ї	-і
Р.	-□	-□	-□	-□
Д.	-ам	-ям	-ям	-ам
Зн.	-и	-і	-ї	-і
Ор.	-ами	-ями	-ями	-ами
М.	-ах	-ях	-ях	-ах
Кл.	-и	-і	-ї	-і

Відмінкові закінчення іменників II відміни

Відмінки	Тверда група					
	Однина			Множина		
Н.	-□	-□	-о	-и	-и	-а
Р.	-а	-а	-а	-ів	-ів	-□
Д.	-ові(-у)	-ові(-у)	-у	-ам	-ам	-ам
Зн.	-а	-а	-о	-ів	-ів	-а
Ор.	-ом	-ом	-ом	-ами	-ами	-ами
М.	-ові(-у)	-ові(-і)	-і	-ах	-ах	-ах
Кл.	-у	-е	-о	-и	-и	-а

Відмінки	М'яка група							
	Однина				Множина			
Н.	-□	-□	-е	-я	-і	-ї	-я	-я
Р.	-я	-я	-я	-я	-ів	-їв	-□	-□
Д.	-єві(-ю)	-єві(-ю)	-ю	-ю	-ям	-ям	-ям	-ям

Відмінки	М'яка група							
	Однина				Множина			
Зн.	-я	-я	-е	-я	-ів	-їв	-я	-я
Ор.	-ем	-єм	-ем	-ям	-ями	-ями	-ями	-ями
М.	-єві(-і,-ю)	-єві(-ї, -ю)	-і	-і	-ях	-ях	-ях	-ях
Кл.	-е	-ю	-е	-я	-і	-ї	-я	-я

Відмінки	Мішана група					
	Однина			Множина		
Н.	-□	-□	-е	-і	-і	-а
Р.	-а	-а	-а	-ів	-ів	-□
Д.	-єві(-у)	-єві(-у)	-у	-ам	-ам	-ам
Зн.	-а	-а	-е	-ів	-ів	-а
Ор.	-ем	-ем	-ем	-ами	-ами	-ами
М.	-єві(-і,-у)	-єві(-і)	-і	-ах	-ах	-ах
Кл.	-у	-е	-е	-і	-і	-а

Відмінкові закінчення іменників III відміни

Відмінки	Однина		Множина	
Н.	-□	мати	-і	матер-і
Р.	-і	матер-і	-ей	матер-ів
Д.	-і	матер-і	-ам	матер-ям
Зн.	-□	матір	-і	матер-ів
Ор.	-ю	матір'-ю	-ами	матер-ями
М.	-і	матер-і	-ах	матер-ях
Кл.	-е	мати	-і	матер-і

Відмінкові закінчення іменників IV відміни

Відмінки	Однина		Множина	
Н.	-а	-я	-а	-а
Р.	-и	-і(-я)	-□	-□
Д.	-і	-і	-ам	-ам
Зн.	-а	-я	-а	-а
Ор.	-ам	-ем(-ям)	-ами	-ами
М.	-і	-і	-ах	-ах
Кл.	-а	-я	-а	-а

Букви А, У, Я, Ю в закінченнях родового відмінка однини іменників II відміни

Закінчення -а мають	Закінчення -у мають
<p>1. Назви чітко окреслених предметів або будов: <i>олівця, дуба, трактора</i>, але: <i>даху, плоту, каналу</i>.</p> <p>2. Географічні назви із наголошеним закінченням та суфіксами <i>-ев-, -ин-, -ськ-:</i> <i>Тетерева, Дніпра</i>.</p> <p>3. Назви однослівних населених пунктів: <i>Лондона, Санкт-Петербурга</i>; але: <i>Кривого Рогу</i>.</p> <p>4. Назви мір довжини, площі, ваги, часу: <i>метра, кілограма, тижня, вівторка</i>; але: <i>року, віку</i>.</p> <p>5. Наукові терміни іншомовного походження та українські з суфіксами: <i>радіуса, квадрата, ромба, відмінка, чисельника</i></p>	<p>1. Назви речовин, матеріалу: <i>воску, соку, меду, граніту, піску</i>; але: <i>хліба, вівса</i>.</p> <p>2. Іменники із значенням місця, простору: <i>краю, степу, майдану</i>; але: <i>хутора, берега, горба</i>.</p> <p>3. Назви установ, організацій: <i>клубу, університету, штабу</i>.</p> <p>4. Географічні власні назви без наголосу на закінченні: <i>Донбасу, Дону, Єгипту, Криму, Уралу</i>.</p> <p>5. Іменники зі значенням збірності: <i>лому, колективу, хору, класу, взводу</i>; але: <i>дубняка, вишняка</i>.</p> <p>6. Назви явищ природи: <i>вітру, вогню, граду, снігу, грому</i></p> <p>7. Назви почуттів, дій, ознак, явищ суспільного життя: <i>гніву, крику, героїзму, спорту</i></p>

Деякі іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини можуть мати паралельні закінчення *-а(я), -у(ю)* залежно від наголосу:

мостá — мóсту, столá — стóлу



Іменники чол. р. II відміни, які мають в Р. в. закінчення -А та -У

Незмінювані іменники

Правила	Приклади
1. Слова іншомовного походження	<i>таксі, шосе</i> та ін.
2. Жіночі прізвища, що закінчуються на приголосний та <i>-енк(о), -к(о), -ово, -аго, -их</i>	<i>Пінчук, Терещенко, Черних</i>

Правила	Приклади
3. Складноскорочені слова буквеного типу та складноскорочені слова, друга частина яких виступає у формі непрямого відмінка	<i>ООН, замдиректора</i>

Правопис іменникових суфіксів		
Суфікси	Правила	Приклади
-ик, -ник та ін.	Суфікси <i>-ик, -ник, -івник, -чик (-щик)</i> пишуться з <i>и</i> Увага! Слід відрізняти український суфікс <i>-ик</i> від іншомовних <i>-ик, -ік (-їк)</i> . В іншомовних суфіксах пишеться <i>и</i> або <i>і (ї)</i> відповідно до правил правопису <i>и</i> та <i>і (ї)</i> в словах іншомовного походження	<i>братик, вузлик, передовик; гірник, кулетник; газівник, працівник; хлопчик, прапорщик; історик, медик, фізик; але: механік, прозаїк, хімік</i>
-ив(о)	Суфікс <i>-ив(о)</i> , що вживається для вираження збірних понять, які позначають матеріал або продукт праці, пишеться тільки з <i>и</i>	<i>вариво, добриво, куриво, меливо, мереживо, мисиво, морозиво, паливо, печиво, прядиво; але: марево (не матеріал і не продукт праці)</i>
-альник, -ильник, -альність	У суфіксах <i>-альник, -ильник, -ільник, -альність</i> після <i>л</i> перед <i>н</i> завжди пишеться <i>ь</i>	<i>постачальник, уболівальник, фрезерувальник; волочильник, мастильний; полільник; відповідальність, геніальність</i>
-ен(я) (-єн(я))	Суфікс <i>-ен(я) (-єн(я))</i> вживається в іменниках середнього роду, що означають живі істоти	<i>вовчєня, гусєня, чаєня</i>

Суфікси	Правила	Приклади
-енко (-єнко), -еньк(о, а) (-єньк(о, а))	<p>Слід відрізнати суфікс <i>-єнк(о) (-єнк(о))</i> від суфікса <i>-єньк(о, а) (-єньк(о))</i>; суфікс <i>-єнк(о) (-єнк(о))</i> вживається здебільшого в іменниках, що означають прізвиська (<i>Гордієнко, Кравченко</i>), зрідка — в загальних назвах (<i>безбатченко, коваленко</i>) суфікс <i>-єньк(о, а) (-єньк(о))</i> вживається для творення пестливих назв</p>	<i>батенько, кониченько, серденько; ніженька, тополенька</i>
-ок	<p>В іменниках чоловічого роду після приголосних вживається суфікс <i>-ок</i> із випадним <i>о</i> в непрямих відмінках</p> <p>Після м'яких приголосних перед суфіксом <i>-ок</i> пишеться <i>ь</i></p>	<i>вершок, гайок, кийок, кілок, лужок, стручок</i> <i>деньок, пеньок</i>
-иськ(о) (-їськ(о)), -ищ(е) (-їщ(е))	<p>За допомогою суфіксів <i>-иськ(о) (-їськ(о))</i>, <i>-ищ(е) (-їщ(е))</i> утворюються слова переважно з емоційно-негативним відтінком від іменників усіх родів, причому після приголосного пишеться <i>и</i>, після голосного — <i>і</i></p>	<i>гноїсько, дівчисько, хлопчисько; вогнище, побоїще, становище</i>
-ович, -івн(а) (-ївн(а))	<p>При творенні чоловічих імен по батькові вживається тільки суфікс <i>-ович</i></p> <p>При творенні жіночих імен по батькові вживається суфікс <i>-івн(а)</i>, від імен на <i>-й</i> — <i>-ївна(а)</i></p>	<i>Васильович, Дорошович, Ігорович, Микитович, Олексійович, Юрійович</i> <i>Борисівна, Василівна; Гордіївна, Сергіївна, Юрїївна</i>

Суфікси	Правила	Приклади
	<p>Від імен <i>Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків</i> імена по батькові будуть</p> <p>Увага! При творенні імен по батькові в основах імен відбувається чергування <i>і з о</i></p>	<p><i>Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Кузьмич (і Кузьмович), Кузьміна; Лукич, Луківна; Миколайович (і Миколович), Миколаївна (і Миколівна); Савич (і Савович), Савівна; Хомич (і Хомович), Хомівна; Якович, Яківна</i></p> <p><i>Антін — Антонович, Антонівна; Федір — Федорович, Федорівна</i></p>
<p>-івк(а) (-ївк(а)), -овк(а)</p>	<p>В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, вживається суфікс -івк(а) (-ївк(а))</p> <p>У деяких іменниках уживається суфікс -овк(а)</p>	<p><i>голівка, долівка, маївка, ножівка, полівка, спиртівка, частівка, шалівка, шихтівка</i></p> <p><i>головка (капусти), духовка, замальовка, підготовка</i></p>
<p>-ир, -ист, -изм -ір, -іст, -ізм</p>	<p>Іншомовні суфікси -ир, -ист, -изм уживаються після <i>д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р</i></p> <p>Після решти приголосних пишуться -ір, -іст, -ізм</p> <p>Але в утвореннях від власне українських коренів пишуться -ист, -изм</p> <p>Після голосних у цих суфіксах виступає <i>ї</i></p>	<p><i>бригадир, командир; дантист, пейзажист; класицизм, тероризм</i></p> <p><i>вампір, гарнір, пломбір; піаніст, спеціаліст; модернізм, плюралізм</i></p> <p><i>боротьбист, побутовизм, речовизм і т. ін.</i></p> <p><i>акмеїст, героїзм, конвоір</i></p>

Прикметник

Самостійна частина мови, яка виражає ознаку предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? чий? чия? чие?*.

Прикметники поділяються на якісні, відносні, присвійні; якісні можуть мати ступені порівняння, змінюються за родами, відмінками й числами.

Початкова форма — називний відмінок однини чоловічого роду.

У реченні: узгоджене означення, іменна частина складеного присудка.

Види прикметників за значенням

якісні	відносні	присвійні
ознаки предмета, що можуть виявлятися більшою або меншою мірою: <i>кмітливий — кмітливіший — найкмітливіший</i>	ознаки предмета за його відношенням до інших предметів, дій, обставин: <i>буриштинове (намисто), осінній (день), перелітні (птахи)</i>	належність предмета кому-небудь (<i>чий? чия? чие?</i>): <i>мамина (казка), батьків (сміх), ведмежий (барліг)</i>

Поділ прикметників на групи

Тверда група	М'яка група
1. Прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний: <i>добрий, вразливий, минулий, прекрасний.</i>	Прикметники, основа яких закінчується на м'який приголосний та [j]: <i>осінній, житний, ранній, художній, колишній, справжній, безкрайї</i>
2. Присвійні прикметники: <i>батьків, Олексіїв, мамин, Софійн.</i>	
3. Короткі форми прикметників: <i>зелен, годен, рад, жив</i>	

Граматичні форми прикметника

повна

нестягнена

(форма жіночого і середнього роду називного, знахідного відмінків однини і множини)
пишная, мужній (уживається в поезії)

стягнена (скорочена)

пишна, мужній, веселий (загальноновживана форма)

коротка

(форма чоловічого роду називного і знахідного відмінків однини окремих якісних прикметників)

згоден, певен, ладен, повен

Творення форм ступенів порівняння якісних прикметників

Вищий ступінь

Проста форма

молодий → *молод* + *ш(ий)* → *молодший*
веселий → *весел* + *ш(ий)* → *веселіший*

Складна форма

цікавий → *більш* + *цікавий* → *більш цікавий*
чутливий → *менш* + *чутливий* → *менш чутливий*

Найвищий ступінь

Проста форма

молодший → *най* + *молодш(ий)* → *наймолодший*

Складна форма

цікавий → *найбільш* + *цікавий* → *найбільш цікавий*
чутливий → *найменш* + *чутливий* → *найменш чутливий*

Відмінкові закінчення прикметників

Відмінки	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Тверда група				
Н.	-ий	-е	-а	-і
Р.	-ого	-ого	-ої	-их
Д.	-ому	-ому	-ій	-им
Зн.	як у Н. або Р.	-е	-у	як у Н. або Р.
Ор.	-им	-им	-ою	-ими
М.	-ому(-ім)	-ому(-ім)	-ій	-их
Н.	-□	-е	-а	-і
Р.	-ого	-ого	-ої	-их
Д.	-ому	-ому	-ій	-им
Зн.	як у Н. або Р.	-е	-у	як у Н. або Р.
Ор.	-им	-им	-ою	-ими
М.	-ому(-ім)	-ому(-ім)	-ій	-их
М'яка група				
Н.	-ій	-є	-я	-і
Р.	-ого	-ого	-ої	-іх
Д.	-ому	-ому	-ій	-ім
Зн.	як у Н. або Р.	-є	-ю	як у Н. або Р.
Ор.	-іми	-ім	-ою	-іми
М.	-ому(-ім)	-ому(-ім)	-ій	-іх
Н.	-ій	-є	-я	-ї
Р.	-ого	-ого	-ої	-їх
Д.	-ому	-ому	-ій	-їм
Зн.	як у Н. або Р.	-є	-ю	як у Н. або Р.
Ор.	-їм	-їм	-ою	-їми
М.	-ому(-їм)	-ому(-їм)	-їй	-їх

Прикметникові суфікси

Суфікси	Правила	Приклади
<p>-н(ий), -н(ій)</p>	<p>Суфікс <i>-н(ий)</i> вживається в переважній більшості якісних і відносних прикметників</p> <p>Суфікс <i>-н(ій)</i> вживається порівняно в небагатьох прикметниках (переважно відносних)</p> <p>Суфікс <i>-н(ій)</i> вживається в усіх прикметниках прислівникового та іменникового походження, які мають перед цим суфіксом <i>ж, ш</i></p> <p>Примітка. У прикметниках, твірна основа яких закінчується на <i>н</i>, приєднання суфіксів <i>-н(ий), -н(ій)</i> викликає подвоєння <i>н</i></p>	<p><i>дружний</i> (спів), <i>західний, мільйонний, принадний, природний, фабричний</i></p> <p><i>братній, всесвітній, городній, давній, житній, задній, крайній, літній, майбутній, матерній, незабутній, освітній, пізній, ранній, самобутній, суботній, хатній</i> та ін.</p> <p><i>ближній, вчорашній, давніший, домашній, дорожній, дружній</i> (потиск руки), <i>зовнішній, колишній, мужній, поздовжній, порожній, прийдешній, раниший, сінешній, справжній, сьогоднішній, тутешній, художній;</i> але: <i>потужний</i></p> <p><i>знаменний, осінній, плинний, ранній, туманний</i></p>
<p>-анн(ий), -енн(ий), -ан(ий), -ен(ий)</p>	<p>Прикметникові суфікси <i>-анн(ий), -енн(ий)</i>, які вживаються для підкреслення найвищої міри ознаки, пишуться з двома <i>н</i></p>	<p><i>невблаганний, нездоланний, неоціненний, несказаний, нескінченний, страшенний;</i> але: <i>жаданий</i></p>

Суфікси	Правила	Приклади
	<p>Подібні прикметники завжди мають наголос на суфіксі, що відрізняє їх від дієприкметників, утворених від дієслівних коренів за допомогою суфіксів <i>-ан(ий)</i>, <i>-ен(ий)</i></p>	<p><i>бажаний, незлічений, неоцінений, неподбаний, несказаний, нескінчений</i></p>
<p><i>-ичн(ий)</i>, <i>-ічн(ий)</i> <i>(-їчн(ий))</i></p>	<p>Складні суфікси <i>-ичн(ий)</i>, <i>-ічн(ий)</i> [<i>-їчн(ий)</i>] виступають, як правило, у прикметниках, похідних від слів іншомовного походження; при цьому після кінцевої основи <i>д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р</i> уживається <i>-ичн(ий)</i></p> <p>Після решти приголосних — <i>-ічн(ий)</i></p> <p>Після голосних — <i>-їчн(ий)</i></p>	<p><i>історичний, класичний, математичний, ортопедичний</i></p> <p><i>академічний, анархічний, археологічний, епічний, ідилічний, органічний</i></p> <p><i>архаїчний, героїчний, прозаїчний</i></p>
<p><i>-ин, -їн</i></p>	<p>У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після приголосних (крім <i>й</i>) пишеться суфікс <i>-ин</i></p> <p>Після голосних — <i>-їн</i></p> <p>Примітка. Приголосні <i>г, к (шк), х</i> перед суфіксом <i>-ин</i> змінюються на <i>ж, ч(ц), ш</i></p>	<p><i>баба — бабин, Галя — Галин, Коля — Колин, Маруся — Марусин, свекруха — свекрушин, тітка — тітчин</i></p> <p><i>Марія — Марїїн, Софія — Софїїн</i></p> <p><i>Ольга — Ольжин, дочка — доччин, Мелашка — Мелашчин, свиха — свашин</i></p>

Суфікси	Правила	Приклади
-ин(ий), -ін(ий)	<p>У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після приголосних (крім <i>й</i>) пишеться суфікс <i>-ин(ий)</i></p> <p>Після голосних і апострофа — <i>-ін(ий)</i></p>	<p><i>бджолиний, голубиний, горобиний, качиний, орлиний</i></p> <p><i>змійний, солов'їний</i></p>
-ист(ий), -іст(ий)	<p>Суфікс <i>-ист(ий)</i> вживається в прикметниках після приголосних</p> <p>Після голосних — <i>-іст(ий)</i></p>	<p><i>барвистий, голосистий, іскристий, перистий</i> (пірчастий; але <i>перістий</i> — рябий), <i>променистий, урочистий</i></p> <p><i>вибоїстий, гноїстий, двоїстий, олійстий, троїстий</i></p>
-ев(ий), -єв(ий), -ов(ий)	<p>Суфікс <i>-ев(ий)</i> вживається в прикметниках, які мають перед цим суфіксом м'який або шиплячий приголосний і в яких наголос падає переважно на основу слова</p> <p>У прикметниках, у яких перед суфіксом виступають м'які <i>н, т</i> або <i>й</i>, пишеться <i>-єв(ий)</i></p> <p>Суфікс <i>-ов(ий)</i> незалежно від наголосу вживається у прикметниках, які мають перед цим суфіксом твердий приголосний</p>	<p><i>березневий, грушевий, овочевий, ситцевий</i></p> <p><i>алюмінієвий, дієвий, життєвий, значеннєвий, суттєвий</i></p> <p><i>вітровий, казковий, кварцовий, палацовий, святковий, службовий</i></p>

Суфікси	Правила	Приклади
	<p>Крім того, суфікс <i>-ов(ий)</i> вживається в прикметниках, які мають перед цим суфіксом шиплячий (<i>ж, ч, ш, щ</i>), м'який приголосний або <i>й</i>, причому наголос падає на закінчення</p> <p>Ці ж правила поширюються на правопис суфіксів <i>-ов-, -ев- (-ев-)</i> у присвійних прикметниках жіночого і середнього роду: суфікс <i>-ов-</i> вживається в присвійних прикметниках, утворених від іменників твердої групи</p> <p>Суфікс <i>-ев-</i> (після голосного <i>-ев-</i>) вживається в присвійних прикметниках, утворених від іменників м'якої та мішаної груп</p> <p>У відповідних присвійних прикметниках чоловічого роду суфікси <i>-ов-, -ев- (-ев-)</i> чергуються з <i>-ів (-їв)</i></p>	<p><i>бойовий, гайовий, грошовий, дійовий, дощовий, життєвий, крайовий, нульовий, речовий, стильовий</i></p> <p><i>майстер — майстрова, майстрове; Петро — Петрова, Петрове; робітник — робітництво, робітництво; Шевченко — Шевченкова, Шевченкове</i></p> <p><i>Андрій — Андрієва, Андрієве; Ігор — Ігорєва, Ігорєве; кобзар — кобзарєва, кобзарєве; скрипаль — скрипалева, скрипалева; сторож — сторожева, сторожеве; товариш — товаришева, товаришеве</i></p> <p><i>Василєва — Василів, майстрова — майстрів, Олексієва — Олексіїв</i></p>
<p><i>-уват(ий) (-юват(ий)), -оват(ий), -овит(ий)</i></p>	<p>Суфікс <i>-уват(ий)</i> (після м'яких приголосних <i>-юват(ий)</i>), вживається в прикметниках на позначення певного вияву ознаки</p>	<p><i>горбуватий, круглуватий, синюватий, темнуватий</i></p>

Суфікси	Правила	Приклади
	Також на виявлення невеликої міри властивості, схильності до чогось, позначуваної іменниковою основою Суфікс <i>-оват(ий)</i> вживається в прикметниках, якщо наголос падає на <i>о</i> Суфікс <i>-овит(ий)</i> вживається на позначення високого ступеня вияву ознаки	<i>дуплуватий, злодійкуватий, остюкуватий, піскуватий</i> <i>плисковатий, стовбоватий</i> <i>гордовитий, грошовитий, талановитий</i>

Числівник

Самостійна частина мови, яка позначає кількість предметів або їх порядок при лічбі і відповідає на питання *скільки? котрий?*.

Числівники бувають кількісні і порядкові; змінюються за відмінками (*один, два* — також за родами, *один* — за числами).

Початкова форма — називний відмінок.

У реченні: означення, підмет, додаток, іменна частина складеного присудка.

Види числівників за будовою

прості	складні	складені
мають один корінь <i>один, третій, семеро, мало</i>	мають два корені <i>двадцять, чотириста, кількасот</i>	містять два або більше простих чи складених числівників <i>тисяча дев'ятсот, дев'яносто п'ятий</i>

Види числівників за значенням і граматичними ознаками



Відмінювання числівників

Відмінювання числівника один (одна, одне (-о), одні)

Цей числівник відмінюється, як займенник *той* (та, те, ті)

Відмінки	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.	один	одн-é (-ó)	одн-á	одн-í
Р.	одн-огó	одн-огó	одн-ої́ (одн-ієї́)	одн-і́х
Д.	одн-ому́	одн-ому́	одн-ій́	одн-і́м
Зн.	один (одн-огó)	одн-é (-ó)	одн-у́	одн-і́ (одн-і́х)
Ор.	одн-і́м	одн-і́м	одн-о́ю (одн-і́єю)	одн-і́ми
М.	(на) одн-ому́ (-і́м)	(на) одн-ому́ (-і́м)	(на) одн-ій́	(на) одн-і́х

Відмінювання числівників два, три, чотири				
Числівник <i>два</i> у називному і знахідному відмінках змінюється за родами (чол. і середн. р. — <i>два</i> , жін. — <i>дві</i>)				
Відмінки	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід		
Н.	дв-а	дв-і	тр-и	чотир-и
Р.	дв-ох	дв-ох	тр-ох	чотирь-о́х
Д.	дв-ом	дв-ом	тр-ом	чотирь-о́м
Зн.	дв-а (дв-ох)	дв-і (дв-ох)	тр-и (тр-ох)	чотир-и (чотирь-о́х)
Ор.	дв-ома́	дв-ома́	тр-ома́	чотир-ма́
М.	(на) дв-ох	(на) дв-ох	(на) тр-ох	(на) чотирь-о́х
Відмінювання числівників від п'яти до десяти та числівників на -дцять і -десять				
Н.	шість	двана́дцять	п'ятдеся́т	
Р.	шест-і́ (шість-о́х)	двана́дцят-и (дванадцять-о́х)	п'ятдеся́т-і́ (п'ятдесять-о́х)	
Д.	шест-і́ (шість-о́м)	двана́дцят-и (дванадцять-о́м)	п'ятдеся́т-і́ (п'ятдесять-о́м)	
Зн.	шість (шість-о́х)	двана́дцять (дванадцять-о́х)	п'ятдеся́т (п'ятдесять-о́х)	
Ор.	шість-ма́ (шість-ома́)	двана́цять-ма (дванадцять-ома́)	п'ятдеся́т-ма́ (п'ятдесять-ома́)	
М.	(на) шест-і́ (шість-о́х)	(на) двана́дцят-и (дванадцять-о́х)	(на) п'ятдеся́т-і́ (п'ятдесять-о́х)	
Відмінювання числівників сорок, дев'яносто, сто				
Ці числівники мають лише дві неоднакові відмінкові форми				
Н., Зн.	со́рок	дев'яно́ст-о	ст-о	
Р., Д., Ор., М.	сорок-а́	дев'яно́ст-а	ст-а	

Відмінювання числівників **двісті — чотириста** та числівників **на -сот**

У цих числівників при відмінюванні змінюються обидві складові частини

Н.	двіст-і	трист-а	п'ятсот
Р.	двохсот	трьохсот	п'ятисот
Д.	двомст-ам	трьомст-ам	п'ятист-ам
Зн.	двіст-і	трист-а	п'ятсот
Ор.	двомаст-ами	трьомаст-ами	п'ятьмаст-ами (п'ятьомаст-ами)
М.	(на) двохст-ах	(на) трьохст-ах	(на) п'ятист-ах

Числівники **тисяча, мільйон, мільярд, нуль** відмінюються як іменники, що належать до відповідних відмін

Відмінювання **збірних числівників** у непрямих відмінках збігається з відмінюванням відповідних кількісних числівників: *п'ятеро — п'ятьох, п'ятьом, п'ятеро (п'ятьох), п'ятьома, (на) п'ятьох*

При відмінюванні **дробових числівників** перша частина змінюється як кількісний числівник, а друга — як порядковий: *три п'ятих — трьох п'ятих, трьом п'ятим, три п'ятих, трьома п'ятими, (на) трьох п'ятих*

У **складених кількісних числівників** відмінюються всі складові частини: *двісті тридцять шість — двохсот тридцяти шести*

У **складених порядкових числівників** відмінюється лише останній компонент: *двісті тридцять шостий — двісті тридцять шостого*

Відмінювання числівників **обоє, обидва, обидві**

Н.	обоє	обідва	обидві
Р.	обо́х	обо́х	обо́х
Д.	обо́м	обо́м	обо́м
Зн.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Ор.	обома́	обома́	обома́
М.	(на) обо́х	(на) обо́х	(на) обо́х

Займенник

Самостійна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки, кількість, але не називає їх.

Розряди займенників

Особові	<i>я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони</i>
Зворотний	<i>себе</i>
Присвійні	<i>мій, твій, наш, ваш, його, її, їхній, свій</i>
Питальні	<i>хто?, що?, який?, чий?, котрий?, скільки?</i>
Заперечні	<i>ніхто, ніщо, нічий, ніякий, ніскільки, нікотрий</i>
Відносні	<i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>
Вказівні	<i>цей, той, такий, стільки</i>
Означальні	<i>всякий, весь, кожний (кожен), інший, сам, самий, жодний (жоден)</i>
Неозначені	<i>дехто, дещо, деякий, хтось, щось, що-небудь, хто-небудь, якийсь, будь-який, будь-хто, будь-що, абихто, абихто, абиякий, хтозна-що, казна-що, казна-хто</i>

Відмінювання займенників

Розряди займенників	Відмінюються як прикметники твердої групи	Відмінюються як прикметники м'якої групи	Відмінюються як числівник два
Відносно-питальний			<i>скільки</i>

Розряди займенників	Відмінюються як прикметники твердої групи	Відмінюються як прикметники м'якої групи	Відмінюються як числівник два
Вказівний			<i>стільки</i>
Означальні	<i>сам, самий, кожен, жоден, всякий, інший</i>		
Питально-відносні	<i>який, котрий</i>	<i>чий</i>	
Присвійні	<i>наш, ваш</i>	<i>їхній</i>	
Неозначені			<i>хтозна-скільки</i>

З частками *будь-, небудь-, казна-, хтозна-* займенники пишуться через дефіс, а з частками *аби-, де-, -сь* — разом

Дієслово

Самостійна частина мови, яка означає дію або стан і відповідає на питання *що робити? що зробити?*

Дієслова мають вид, перехідність або неперехідність, спосіб, час. Дієвідмінюються за особами, родами, числами.

Форми дієслова: неозначена форма; особові форми; дієприкметник; дієприслівник; безособові форми на *-но, -то*.

Початкова форма — неозначена форма.

У реченні: присудок; буває підметом, додатком, означенням, обставиною.

Перехідність (неперехідність) дієслів

перехідні

у реченні вимагають додатка у знахідному відмінку без прийменника
доглядати сад

неперехідні

не вимагають додатка
хвилюватися, сперечатися

Види дієслів

доконаний

що зробив? що зробить?

переконав, розповість

недоконаний

що робив? що робить?

що буде робити?

писав, грає, буде слухати

Способи дієслів

дійсний

*любив, любить,
любитиме*

наказовий

*люби, любімо,
хай любить*

умовний

любив би



Творення форм
наказового
способу
дієслова

Часи дієслів

минулий

що робив?
що зробив?

*працював,
виконав*

змінюється
за родами і числами

теперішній

що робить?

*працює,
виконує*

змінюються за особами і числами

майбутній

що буде робити?
що зробить?

*буде працювати,
виконає*

Дієвідміни дієслів

I дієвідміна	II дієвідміна
<ol style="list-style-type: none"> З односкладовою основою: <i>пити, шити.</i> З суфіксами <i>-и-, -і- (-ї-)</i>, що не випадають в особових формах: <i>жеврити, зеленіти.</i> З суфіксами <i>-ува-, -ну-:</i> <i>зимувати, крикнути.</i> З суфіксом <i>-а-</i> не після шиплячого: <i>діяти, читати.</i> З суфіксом <i>-а-</i> після шиплячого, що не випадає: <i>повчати, поважати</i> З основою на приголосний: <i>нести, берегти.</i> З основою на <i>-оро-, -оло-:</i> <i>пороти, колоти.</i> Дієслова <i>хотіти, іржати, ревіти, сопіти, гудіти</i> 	<ol style="list-style-type: none"> З суфіксами <i>-и-, -і- (-ї-)</i>, які випадають в 1-й особі однини: <i>сидіти, клеїти</i> З суфіксом <i>-а-</i> після шиплячих та [j], який випадає в особових формах: <i>лежати, стояти.</i> Дієслова <i>спати, бігти, боятися, стояти</i>

Особові закінчення дієслів у теперішньому (або майбутньому простому) часі

Дієвідміна	Особа	Однина			Множина		
I	1	-у	-ю	-ю	-емо	-емо	-ємо
	2	-еш	-еш	-єш	-ете	-ете	-єте
	3	-е	-е	-є	-уть	-ють	-ють
II	1	-у	-ю	-ю	-имо	-їмо	-мо
	2	-иш	-їш	-їш	-ите	-їте	-їте
	3	-ить	-їть	-їть	-ать	-ять	-ять

Увага! Дієслова окремої групи *дати, їсти, відповісти* відмінюються за таким зразком: *дам, даси, дасть, дамо, дасте, дадуть; їм, їси, їсть, їмо, їсте, їдять; відповім, відповіси, відповість, відповімо, відповісте, відповідять (дадуть відповідь)*

Дієприкметник

Особлива форма дієслова, яка виражає ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання *який? яка? яке? які?*.

Дієприкметники мають дієслівні ознаки виду, часу; бувають активні й пасивні; як прикметники, змінюються за родами, відмінками, числами.

Початкова форма — називний відмінок однини чоловічого роду.

У реченні: узгоджене означення; безособові форми на *-но, -то* — присудок у безособових реченнях.

Стан дієприкметників

активні

(ознака предмета за його ж дією):

*палаючі степи,
почорніла ягода*

пасивні

(ознака предмета за дією над ним):

*засмалені сонцем, виплеснуті
хвилю, написаний юнаком*



Вживання активних дієприкметників

Дієприкметниковий зворот

Це дієприкметник разом із залежними словами.

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої золотим хлібом. (М. Коцюбинський)

Творення дієприкметників

Спосіб творення	Приклади
Активний стан	
Теперішній час: основа дієсл. тепер. часу + <i>-уч(-юч-), -ач(-яч-)</i>	<i>печуть + уч(ий) → пекучий</i> <i>тремтять + яч(а) → тремтяча рука</i>
Минулий час: основа інфінітива + <i>-л-</i>	<i>достигнути + л → достиглий</i>

Спосіб творення	Приклади
Пасивний стан	
Минулий час: основа інфінітива + <i>-н(-ен-, -єн-), -т-</i>	<i>зібрати + н(ий) → зібраний</i> <i>бачити + ен(ий) → бачений</i> <i>протягти + т(ий) → протягтий</i>

Дієприслівник

Особлива незмінювана форма дієслова, яка означає додаткову дію, що супроводить головну, виражену дієсловом, і відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?*.

Дієприслівники мають дієслівні ознаки виду, перехідності, часу; ознаку прислівника — незмінність.

У реченні: обставина.

Дієприслівниковий зворот

Це дієприслівник разом із залежними словами.

А в долині скрадливо воркувала річка, розмиваючи берег.
(За М. Стельмахом)

Творення дієприслівників

Спосіб творення	Приклади
Недоконаний вид	
Теперішній час: основа тепер. часу + <i>-учи(-ючи)</i> (дієслова I дієвідміни)	<i>бер(у) + учи → беручи</i> <i>стел(ю) + ючи → стелючи</i>
основа тепер. часу + <i>-ачи(-ячи)</i> (дієслова II дієвідміни)	<i>леж(ать) + ачи → лежачи</i> <i>сто(ять) + ячи → стоячи</i>
Минулий час: основа інфінітива + <i>-вши, -ши</i>	<i>каза(ти) + вши → казавши</i>

Спосіб творення	Приклади
Доконалий вид	
Минулий час: основа інфінітива + <i>-вши, -ши</i>	<i>розказа(ти) + вши → розказавши</i>

Прислівник

Самостійна незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії, стану, ознаку іншої ознаки і відповідає на питання *як? скільки? де? коли? навіщо?*.

Прислівники — незмінювані слова, поділяються на якісно-означальні й обставинні.

Якісно-означальні можуть утворювати ступені порівняння.

У реченні: обставина; неузгоджене означення, присудок у безособових реченнях.

Групи прислівників за значенням

Означальні		
Якісно-означальні	як?	<i>радісно, погано</i>
Кількісно-означальні	скільки? як багато? якою мірою?	<i>мало, багато, тричі, надзвичайно</i>
Способу дії	як? яким способом?	<i>зненацька, напам'ять</i>
Обставинні		
Місця	де? куди? звідки?	<i>праворуч, вниз, згори</i>
Часу	коли? відколи? доки?	<i>позавчора, завжди</i>
Причини	чому? з якої причини?	<i>ненароком, згарячу</i>
Меті	для чого? з якою метою?	<i>наперекір, навмисне</i>

Ступені порівняння прислівників

Якісно-означальні прислівники, утворені від якісних прикметників, мають ступені порівняння і утворюють їх так само, як і прикметники.

Форма	Звичайний	Вищий	Найвищий
Проста	<i>швидко</i>	<i>швидше</i>	<i>найшвидше (щонайшвидше, якнайшвидше)</i>
Складена	<i>сумлінно</i>	<i>більш (менш) сумлінно</i>	<i>найбільш (найменш) сумлінно</i>

И та І в кінці прислівників

И	І
<ol style="list-style-type: none"> У кінці прислівників з префіксом <i>по-</i>, утворених від прикметників, після <i>к, ч</i>: <i>по-людськи, по-заячи.</i> У кінці прислівників після <i>г, к, х</i>: <i>навкруги, навпаки, верхи.</i> У прислівниках із суфіксом <i>-ачи</i>, які походять від дієприслівників: <i>сидячи, лежачи</i> 	<ol style="list-style-type: none"> В інших прислівниках після <i>ч</i>: <i>опівночі, тричі.</i> У кінці прислівників після <i>ж</i>: <i>насторожі</i>

В усіх інших випадках букви *И* та *І* пишуться так само, як у подібних відмінкових закінченнях іменників:

догори — до гори; всередині — в середині

Винятки:

восени — в осені, безвісти — без вісті, почасти — по частині

Н і НН у прислівниках

У прислівниках пишеться стільки букв *н*, скільки їх у прикметниках і дієприкметниках, від яких походять прислівники:

*обережний — обережно, захоплений — захоплено;
туманний — туманно*

Прийменник

Службова частина мови, яка служить для вираження зв'язків між словами в реченні.

Види прийменників

за походженням

непохідні (первинні)
*без, в(у), для, над,
о(об), через* та ін.

похідні (вторинні)
1) поєднання прийменників:
поміж, з-під та ін.;
2) перехід з інших частин мови:
коло; поблизу; незважаючи на
та ін.

за будовою

прості
*у, по, з, коло,
протягом*

складні
*з-під, посеред,
довкола*

складені
*у зв'язку з,
за винятком*

Правопис прийменників

Разом	Окремо	Через дефіс
1. Утворені сполученням одного чи двох (іноді трьох) прийменників із будь-якою частиною мови: <i>навколо, напередодні.</i> 2. Простий прийменник + простий прийменник: <i>поза, задля</i>	Прийменниково-сполуки: <i>у разі, під час</i>	Складні прийменники з початковими <i>з-, із-:</i> <i>із-за, з-під</i>

Сполучник

Службова частина мови, яка служить для зв'язку однорідних членів речення і частин складного речення.



Правопис сполучників

Разом	Окремо	Через дефіс
<p>Складні сполучники, які становлять тісне поєднання повнозначних та службових слів із частками або прийменниками:</p> <p><i>адже, аніж, втім, зате, мовби, начеб, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби, нібито, ніж, отже, отож, притім, притому, причім, причому, проте, себто, тобто, цебто, щоб, якби, якщо; також слова: абощо, тощо</i></p>	<p>Сполучники з частками <i>б, би, ж, же:</i></p> <p><i>або ж, адже ж, але ж, а як же, бо ж, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би.</i></p> <p>Складені сполучники:</p> <p><i>дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи (невважаючи) на те що, після того як, при цьому, та й, так що, тимчасом як, тому що, у міру того як, через те що та ін.</i></p>	<p><i>отож-то, тим-то, тому-то, тільки-но</i></p>

Увага! Сполучники *зате, проте, щоб, якби, якщо*, які пишуться разом, треба відрізнити від однозвучних самостійних слів, що пишуться з прийменниками *за, про* та частками *би, як* окремо. Так, сполучники *зате, проте* можна замінити одним із протиставних сполучників *а, але, однак*, тоді як прийменники *за, про* та вказівний займенник *те* такій заміні не піддаються. Порівняйте:

Хоч не застав Івана дома, зате пройшовся.

Але: *За те оповідання його похвалили.*

Сполучник *щоб* легко відрізнити від займенника *що* з часткою *б*, оскільки на займенник *що* виразно падає наголос. Порівняйте:

Сказав, щоб усі прийшли.

Але: *Що б ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники *якби, якщо* можна відрізнити від однозвучного з ними прислівника *як* та займенника *що* із часткою *би* за допомогою контексту, бо на прислівник *як* завжди падає логічний наголос. Порівняйте:

Якби тут був мій товариш!

Але: *Як би краще виконати завдання!*

Якщо хочеш, допоможу тобі.

Але: *Як що трапиться, нарікай на себе.*

Частка

Службова частина мови, яка надає словам чи реченням певних смислових чи емоційно-експресивних відтінків або служить для творення морфологічних форм та нових слів.



Правопис часток -БО, -НО, -ТО, -ОТ, -ТАКИ	
Окремо	Через дефіс
Якщо між словом і часткою стоїть інша частка: <i>іди ж бо, чим би то, все ж таки</i>	Коли частки підсилюють значення окремого слова: <i>іди-бо, давай-но, ялось-то, як-от, зробив-таки</i>
Частки <i>аби, ані, де, чи, що, як</i> у складі будь-якої частини мови пишуться разом: <i>абищо, чимало, деколи, якщо; але: поки що</i>	

Правопис НЕ з частинами мови

Разом		Окремо
без НЕ не вживається	з НЕ означають одне поняття	не становлять одного поняття; є заперечення
Іменник		
<i>немовля, ненависть</i>	<i>неправда (брехня), нещастя (лихо)</i>	<i>не друг, а ворог</i>
Прикметник		
<i>немічний, незгасний</i>	<i>невеликий (малий), недорогий (дешевий)</i>	<i>не теплий, а холодний</i>
Прислівник		
<i>незабаром, нещадно</i>	<i>неважко (легко), недалеко (близько)</i>	<i>не далеко, а близько</i>
Займенник		
	<i>неабихто, неабищо</i>	<i>не абихто, а твій ...</i>
Дієслово		
без НЕ не вживається	надає нового значення	в усіх інших випадках
<i>нехтувати, ненавидіти</i>	<i>непокоїтися (хвилюватися)</i>	<i>не бачив, не читав</i>
Дієприкметник		
без НЕ не вживається	без пояснювальних слів	з пояснювальними словами
<i>нечуваний, непохитний</i>	<i>нестихаючий шум</i>	<i>давно не бачені місця</i>

Правопис НІ з частинами мови

Разом	Окремо
<p>1. Із заперечними займенниками, якщо після <i>ні</i> немає прийменника: <i>ніхто, ніщо, ніяких, нічий</i>; але: <i>ні в кого, ні в якого</i></p>	<p>1. У займенникових сполученнях, якщо після <i>ні</i> є займенник з прийменником: <i>ні до кого, ні з ким, ні на чому, ні на що</i></p>

Разом	Окремо
<p>2. У словах, які без <i>ні</i> не вживаються: <i>нікчемний, нісенітниця, нівечити, ніяково.</i></p> <p>3. У заперечних прислівниках: <i>нізвідки, ніде, ніколи, нітрохи, нікуди, ніскільки, нінащо</i></p>	<p>2. У стійких словосполученнях без дієслова: <i>ні се ні те, ні туди ні сюди</i></p>

Вигук

Особлива частина мови, яка виражає почуття, емоції, волевиявлення мовця, не називаючи їх.

Вигуки не змінюються і членами речення не виступають.

Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишуться через дефіс.

У реченні вигуки виділяються комами або знаком оклику. Не виділяються вигуки у ролі підмета, присудка, додатка.

Тисячне «ура!» грозою сколихнуло податливі набряклі луги.

(М. Стельмах)

Види вигуків

за походженням

первинні:
а! о! ой! ей! ох!

похідні:
матінко! гляди! Господи! спасибі! браво!

за значенням

емоційні:
ах, ага, фу, ура, ова, слава Богу

спонукальні:
алло, стій, цить, киць-киць, но-о-о, киш

вигуки етикету:
добрідень, будьте здорові, перепрошую, спасибі

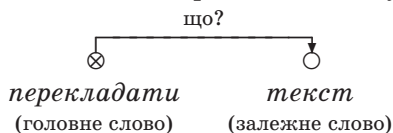
звуконаслідувальні слова:
бом, бух, трах-тарарах, хлюп, ме-е, ку-ку

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Синтаксис (від гр. *syntaxis* — побудова, зв'язок, сполучення) — розділ мовознавства, який вивчає будову і граматичне значення словосполучень і речень.

Словосполучення

Синтаксична одиниця, утворена поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку.



Типи словосполучень

за способом вираження головного слова

іменникові: *великий успіх*

дієслівні: *скласти екзамен*

прикметникові: *дуже щасливий*

числівникові: *третій від центру*

займенникові: *кожен із нас*

прислівникові: *високо вгору*

за відношенням між залежним і головним словами

означальні: *дівчина (яка?) тендітна, голоси (чий?) дитячі*

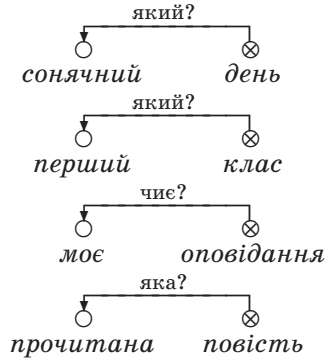
додаткові: *виконати (що?) завдання, роздуми (над чим?) над твором*

обставинні: *знаходиться (де?) в класі, писати (як?) охайно, прийшов (з якою метою?) працювати*

Типи синтаксичного зв'язку у словосполученнях

Узгодження

вид підрядного зв'язку, при якому залежне слово уподібнюється до головного у роді, числі й відмінку

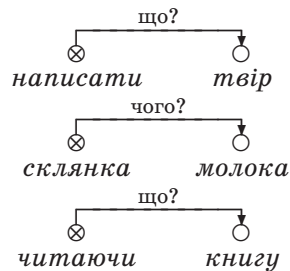


Керування

вид підрядного зв'язку, при якому залежне слово ставиться при головному у певному відмінку

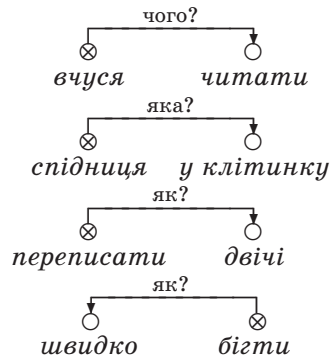


Правильне поєднання слів при керуванні



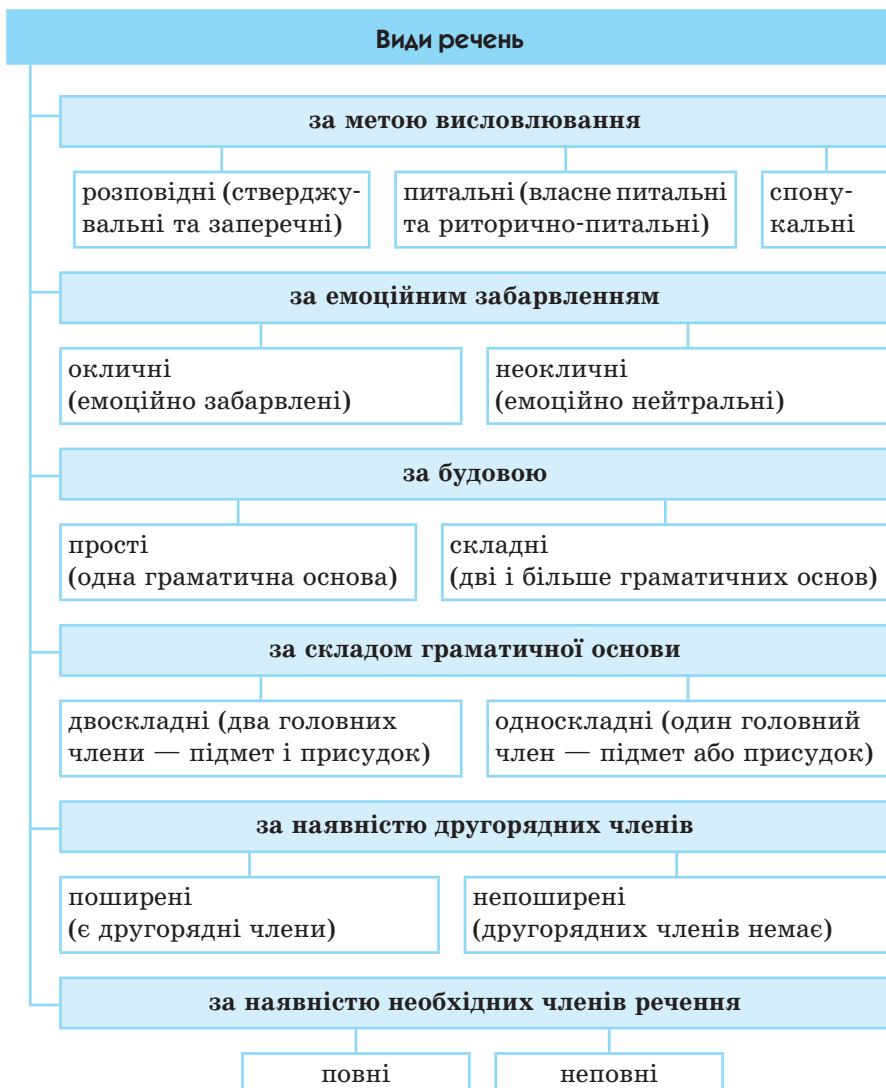
Прилягання

вид підрядного зв'язку, при якому залежне слово поєднується з головним тільки за змістом

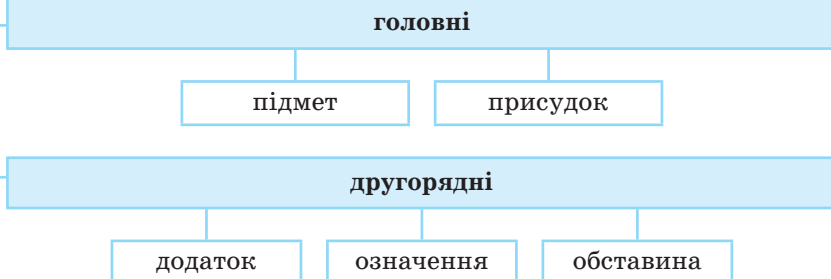


Просте речення

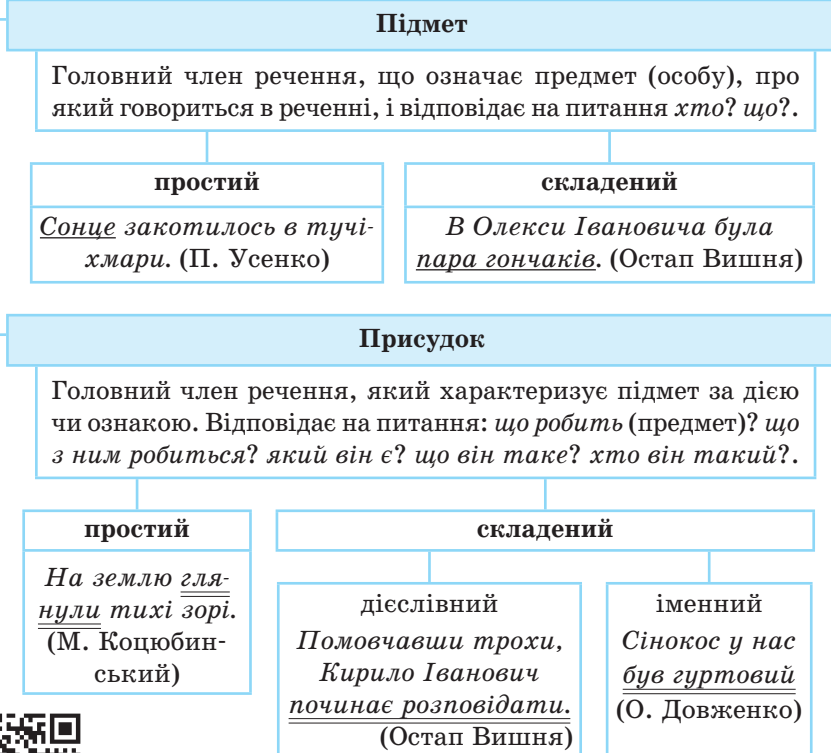
Основна одиниця синтаксису, яка складається із одного слова або сполучення слів, що поєднуються між собою за допомогою закінчень і службових слів, граматично пов'язаних та інтонаційно оформлених.



Члени речення



Головні члени речення



Способи вираження підмета і присудка

Тире між підметом і присудком

Ставиться	Не ставиться
<p>1. Якщо підмет і присудок виражені називним відмінком іменника або числівника: <i>Життя без книг — це <u>хата</u> без вікна.</i> (Д. Павличко) <i>Двічі по три — <u>шість</u>.</i></p> <p>2. Якщо один або обидва головні члени речення виражені неозначеною формою дієслова: <i>Жити — Вітчизні <u>служити</u>.</i> (Нар. тв.)</p> <p>3. Перед вказівними частками <i>це, то, ось</i>, якщо вони стоять перед присудком, вираженим іменником: <i>Вірний <u>приятель</u> — то найбільший <u>скарб</u>.</i> (Нар. тв.)</p>	<p>1. Коли підмет виражений особовим займенником: <i>Я <u>сирота</u> з Вільшаної...</i> (Т. Шевченко)</p> <p>2. Коли іменна частина присудка виражена прикметником, дієприкметником або іменником із прийменником: <i>Місто наше <u>невелике</u>.</i></p> <p>3. Коли присудок виражений іменником у Н. в. з часткою <i>НЕ</i>: <i>Кров людська <u>не водиця</u>...</i> (М. Стельмах)</p> <p>4. Коли присудок стоїть перед підметом: <i>Дуже добра <u>жінка</u> наша бабуся.</i></p>

Додаток

Другорядний член речення, що виражає відношення предмета до дії, одного предмета до другого чи предмета до якоїсь ознаки і відповідає на питання непрямих відмінків.

прямий

залежить від перехідного дієслова (у формі знахідного відмінка без прийменника):

В озері воду скаламучує риба. (О. Довженко)

непрямий

уживається у формах непрямих відмінків, крім знахідного:

Пахне в'ялою травою, квітами. (О. Довженко)

Означення

Другорядний член речення, який указує на різні ознаки предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий? скількох?* та ін.

узгоджене	неузгоджене	прикладка
уподібнюється до означуваного члена речення у відмінку, числі й роді <i>Веселі сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво.</i> (І. Нечуй-Левицький)	поєднується з означуваним словом зв'язком керування або прилягання <i>Стала наближатися година рушати в дорогу.</i> (С. Васильченко)	означення, виражене іменником <i>Вся долина зеленава в квітах-зорях, в майських травах.</i> (П. Усенко) <i>Фільм «Земля» я робив уже на Київській кінофабриці.</i> (О. Довженко)

Правопис прикладок

Залежить від семантики поєднаних складників

Пишеться окремо	Пишеться через дефіс
<ol style="list-style-type: none">1. Прикладкою виступає видова назва: <i>трава звіробій, місто Київ.</i>2. Узгоджуваний іменник, що має означальне (атрибутивне) значення, виступає в препозиції до означуваного іменника: <i>богатыр хлопець, красуня дівчина</i>	<ol style="list-style-type: none">1. Прикладкого виступає родова назва: <i>звіробій-трава, Київ-град.</i>2. Узгоджуваний іменник виступає в ролі прикладки в постпозиції: <i>хлопець-богатыр, дівчина-красуня.</i>3. Прикладка входить до складу терміна, перетворюючи словосполучення на складний іменник без сполучного звука, вона втрачає атрибутивне значення: <i>гриб-паразит, жук-коройд.</i>4. Якщо пояснювальний іменник і прикладка можуть мінятися місцями: <i>учитель-словесник і словесник-учитель, художник-пейзажист і пейзажист-художник</i>

Обставина

Другорядний член речення, який указує на місце, час, мету, спосіб, умову, причину дії.

мети

(для чого? нащо?
з якою метою?)

Шаланда товариша Данила виїхала на Кінські Води, щоб стати до бою. (Ю. Яновський)

способу дії

(як? яким способом? в якій
мірі? як багато? тощо)

Він нехотя зівся і сів на лаві під мисником. (М. Коцюбинський)

місця

(де? куди? звідки?)

Вилізли тіні з садків, з під стріх, із-за повіток. (А. Головко)

часу

(коли? відколи? доки? та ін.)

І вже через двадцять хвилин у плавнях застукотіли сокири. (І. Бистрозоров)

умови

(в якому випадку?
за якої умови?)

Та при такій погоді треба ще подумати про купівлю. (М. Стельмах)

причини

(чому? від чого? через що?
з якої причини?)

З голоду та холоду і півень не співає. (Нар. тв.)

допусту

(незважаючи на що?)

Кров текла з неї, та, незважаючи на біль, вона знов кинулась на Мирославу. (І. Франко)

міри і ступеню

(в якій мірі? як багато?)

Ледь жевріло на сході.

Односкладні речення

іменні (називні)

Рожеві сосни... Арфа вечорова. (Л. Костенко)

дієслівні

безособові

Присудком може бути:

а) безособове дієслово у формі 3-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часу або у формі середнього роду однини минулого часу:

Хворого морозило.

б) особове дієслово у значенні безособового:

У кожному вікні світилось.

в) дієслівні форми на *-но*, *-то*:
Ніби навмісно наплутано їх там... (В. Підмогильний)

г) неозначена форма дієслова:
Писати тільки правду.
(О. Довженко)

д) прислівник або інша частина мови в ролі прислівників:

Не треба думати мізерно.
(Л. Костенко)

означено-особові

Присудок — дієслово у формі 1-ї або 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу:

Страждаю, мучусь, і живу, і гину, благословляю біль твоїх тенет. (Л. Костенко)

неозначено-особові

Присудок — дієслово у формі 3-ї особи множини теперішнього і майбутнього часу або у формі множини минулого часу:

На другий день тільки про це й говорили. (О. Довженко)

узагальнено-особові

Присудок — дієслово у формі 2-ї особи однини або множини:

Шилом моря не нагрієш.
(Нар. тв.)

Ускладнені речення

До них належать речення з однорідними членами, з відокремленими членами, зі звертаннями, вставними і вставленими компонентами.

Однорідні члени речення

Кілька членів речення, що виконують тотожну функцію, відносяться до одного й того самого слова і об'єднуються один з одним сурядним зв'язком, називаються **однорідними**.

І пада сніг, лапатий, волохатий спокійно й величаво над селом.
(М. Рильський)



Ряди однорідних членів речення

Кома між однорідними членами речення

Ставиться	Не ставиться
<p>1. Між усіма однорідними членами, якщо вони з'єднані перелічувальною інтонацією без сполучників: <i>Суворовці завжди ідуть струнко, бадьоро, красиво.</i> (Н. Забіла)</p>	<p>Якщо сполучники <i>і (й), та</i> (в значенні <i>і</i>), <i>або, чи</i> не повторюються: <i>Летів і танув сніг.</i> (М. Рильський)</p>
<p>2. Між усіма однорідними членами, якщо вони з'єднані повторюваним сполучником: <i>Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море.</i> (Т. Шевченко)</p>	
<p>3. Перед протиставними сполучниками, що з'єднують однорідні члени: <i>Марко озирнувся, але нічого не побачив.</i> (М. Стельмах)</p>	
<p>4. Між парами однорідних членів: <i>Наука і труд, знання і школа манливо кличуть до мети.</i> (П. Усенко)</p>	
<p>5. Якщо однорідні члени з'єднані парним сполучником, то кома ставиться перед другою частиною сполучника: <i>Не тільки робітники, а й селяни.</i></p>	

**Розділові знаки при узагальнювальних словах
в реченнях з однорідними членами**

Правила	Приклади
1. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то перед першим однорідним членом або словом, яке до нього відноситься, ставиться двокрапка	<i>Тиша уже панувала скрізь: на вершечку стрілецької гори, на горах і видолинках</i>
2. Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, то перед ним на письмі ставиться тире	<i>На вершечку стрілецької гори, на горах і видолинках — скрізь уже панувала тиша. (І. Нечуй-Левицький)</i>
3. Якщо однорідні члени стоять всередині речення, після узагальнювального слова, то перед однорідними членами ставиться двокрапка, а після них — тире	<i>Скрізь: на вершечку стрілецької гори, на горах і видолинках — уже панувала тиша</i>
4. Перед словами <i>як-от</i> , <i>наприклад</i> , <i>а саме</i> , що стоять після узагальнювального слова, ставиться кома, а після них — двокрапка	<i>На берегах Дніпра розташовано багато міст, як-от: Київ, Черкаси, Запоріжжя...</i>

Відокремлені члени речення

означення	обставини
прикладки	додатки
<p align="center">підмети</p> <p>Трапляються досить рідко, їх виділення здійснюється за допомогою слів <i>за винятком, замість, крім, oprіч, особливо, зокрема, навіть, хоч</i> та ін.</p> <p><i>Але <u>Тугар Вовк</u>, а особливо <u>Мирослава й Максим</u>, наполягали конче, аби кінчити розпочате діло. (І. Франко)</i></p>	

Кома і тире при відокремленому означенні

Правила	Приклади
Відокремлюються, виділяючись інтонацією при вимові і комами на письмі:	
1. Будь-які означення, узгоджені й не-узгоджені, поширені й непоширені, у позиції перед означуваним словом і після нього, якщо вони відносяться до особового займенника	<i>Переляканий і розтри-вожений, я вискакую у затоплений місячною повинню двір.</i> (М. Стельмах)
2. Узгоджені поширені означення, а також здебільшого однорідні непоширені означення, якщо вони стоять після означуваного іменника	<i>Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли.</i> (О. Гончар)
3. Узгоджені означення, що стоять перед означуваним іменником, відокремлюються лише тоді, коли вони мають додаткове обставинне значення	<i>Знесилений, кінь зупинився, важко дишучи.</i> (О. Гончар)
Декілька відокремлених означень, що стоять у кінці речення, можуть виділятися за допомогою тире	<i>З моря здіймалась хмара — чорна, важка, з суворими обрисами, схожа на гірські пасма.</i> (О. Копиленко)

Кома і тире при відокремленій прикладці

Правила	Приклади
Відокремлюються, виділяючись комами:	
1. Будь-які прикладки, якщо вони відносяться до особового займенника	<i>Я, полководець миру, сонце несучи у жмені.</i> (Д. Павличко)
2. Поширені прикладки, якщо вони відносяться до загального іменника (стоять перед ним або після нього)	<i>Хоробрий воїн, капітан ніколи не розгублювався в бою.</i>

Правила	Приклади
3. Непоширені і поширені прикладки, якщо вони стоять після іменника — власної назви	<i>Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив із душної низенької хати.</i> (М. Коцюбинський)
4. Завжди відокремлюються прикладки, виражені сполученням слів <i>чоловік, людина, дід, дівчина, хлопець</i> з неузгодженим або узгодженим означенням	<i>Тим часом надійшов голова, привітний червонощокий чоловік.</i> (О. Гончар)
5. Прикладка зі сполучником <i>як</i> виділяється комами тоді, коли вказує на причину висловленого в реченні	<i>Гордій Байда, як колишній унтер-офіцер, розумівся на військовій справі.</i>
Іноді, щоб чіткіше виділити відокремлювану прикладку, замість коми ставлять тире , особливо тоді, коли поширена прикладка має у своєму складі розділові знаки	<i>Там, по тому боці, були хащі кущів і дерев — густі й непролазні зарослі, — і від них пахло вогкістю і рясним листям.</i>

Кома при відокремленій обставині

Ставиться	Не ставиться
<p>1. Обставини, виражені дієприслівниками (непоширені обставини) і дієприслівниковими зворотами (поширені обставини), відокремлюються і виділяються комами незалежно від їх місця у реченні: <i>Вітру в обличчя жбурляючи піну, плив пароплав у далеку країну.</i> (М. Пригара)</p> <p>2. Завжди відокремлюються обставини з прийменниковим сполученням <i>незважаючи на</i> та іноді (для посилення) з прийменниковими сполученнями <i>у зв'язку з, згідно з, завдяки, всупереч, наперекір, за відсутністю, при наявності, на випадок</i></p>	<p>Не відокремлюються і не виділяються комами одиничні дієприслівники (непоширена обставина), що мають значення обставини способу дії, коли вони стоять після дієслова-присудка: <i>Рушниця в його руках стріляла не хиблячи.</i> (М. Трублаїні)</p>

Кома при відокремленому додатку

Можуть відокремлюватися інтонацією і виділятися на письмі комами додатки, що вживаються з прийменниками *крім, окрім, oprіч, за винятком, замість*. Ці додатки відповідають на питання родового відмінка і мають значення додаткового повідомлення до основної думки речення:

Співають усі, за винятком Ліни Яцуби. (О. Гончар)

Відокремлені уточнюючі члени речення

Правила	Приклади
1. Уточнюючі члени речення на письмі виділяються комами або тире	<i>Надійшли жнива, достигла Василева пшениця — така гарна, колос у колос.</i> (Марко Вовчок)
2. Відокремлені уточнюючі члени речення можуть з'єднуватися з уточнюваними за допомогою сполучників <i>тобто, або</i> (у значенні <i>тобто</i>) та ін.	<i>Через вузький пересип були перекопані єреки — цебто канали.</i> (І. Нечуй-Левицький)
3. При відокремлених уточнюючих членах часто вживаються слова <i>особливо, навіть, переважно, зокрема, наприклад, у тому числі</i> та ін.	<i>У вестибюлі зібралась черга, переважно з молоді.</i> (О. Гуреїв)

Звертання

Слово (або сполучення слів), що означає назву особи чи предмета, до яких звернена мова, називається **звертанням**.

Народе мій, ясна любове, ти волю лиш яви свою — поклич,— а серце вже готове за тебе згинути в бою! (Д. Павличко)

Кома та знак оклику при звертанні

Правила	Приклади
1. Якщо звертання вимовляється з виразною окличною інтонацією, то воно відокремлюється знаком оклику	<i>Вітчизно! Тобі моя пісня дзвінка...</i> (В. Сосюра)
2. Звертання, що стоять у середині, в кінці або на початку речення, відокремлюються комами	<i>Ой повій, вітре, з глибокого яру...</i> (Нар. тв.) <i>Зоре моя вечірняя, зійди над горою.</i> (Т. Шевченко)
3. Перед звертанням, що стоїть у кінці речення, ставиться кома, а після нього той розділовий знак, який потрібний за змістом речення	<i>Уклін тобі, опалене каміння священних сева- стопольських руїн.</i> (М. На- гнибіда) <i>У світ широкий навпрос- тець ти веди мене, надіє!</i> (В. Мисик)
4. Вигуки <i>о, ой</i> , що стоять перед звертанням, комою від нього не відокремлюються, бо вони виступають у значенні частки	<i>О земле, велетнів роди!</i> (П. Тичина)



Кличний відмінок
чоловічих та жіночих імен

Вставні і вставлені слова та речення

Вставні слова	Вставлені слова
<p>Вставними називаються слова й речення, які служать для вираження емоційної оцінки висловленого:</p> <p>а) упевненість (<i>звичайно, зрозуміло, напевно, безперечно, без сумніву</i> та ін.);</p> <p>б) невпевненість, припущення (<i>може, може бути, здається, мабуть, можливо, певно, як видно</i> та ін.);</p>	<p>Вставленими називаються слова і речення, які служать для розкриття, пояснення смислового значення якогось із членів речення, уточнення його або доповнення новою інформацією:</p>

Вставні слова	Вставлені слова
<p>в) оцінку висловлюваного (<i>на жаль, на диво, на щастя, на радість</i> та ін.);</p> <p>г) джерело повідомлення (<i>як кажуть, на думку, по-моєму, по-вашому, на погляд</i> та ін.);</p> <p>д) зв'язок думок, їхній порядок, висновок із попереднього висловлювання (<i>навпаки, по-перше, насамперед, нарешті, виходить, отже</i> та ін.)</p>	<p><i>Сашко мріяв про те, якою буде наша українська література в недалекому майбутньому (адже в ті роки вона тільки-тільки починалась).</i> (Ю. Смолич)</p>

Розділові знаки при вставних словах і реченнях

Правила	Приклади
Вставні слова, речення і словосполучення найчастіше відокремлюються комами	<i>Справді, хвилин за десять у сусідній кімнаті почулись голоси. Може, живе там сама самота, соває пустку у піч рогачами.</i> (Л. Костенко)
Вставні слова і речення, що виражають додаткові повідомлення чи побіжні зауваження, виділяються дужками або, рідше, тире , незалежно від того, стоять вони в середині речення чи в кінці	<i>Пишу листа із Кабарди (тобі земля ця невідома).</i> (М. Нагнибіда) <i>А в щирім серці, в чесних грудях — вірю, знаю! — квіти є!</i> (В. Симоненко)

Пряма мова

Прямою мовою називається чуже мовлення, передане дослівно, з повним збереженням змісту, форми та інтонації.

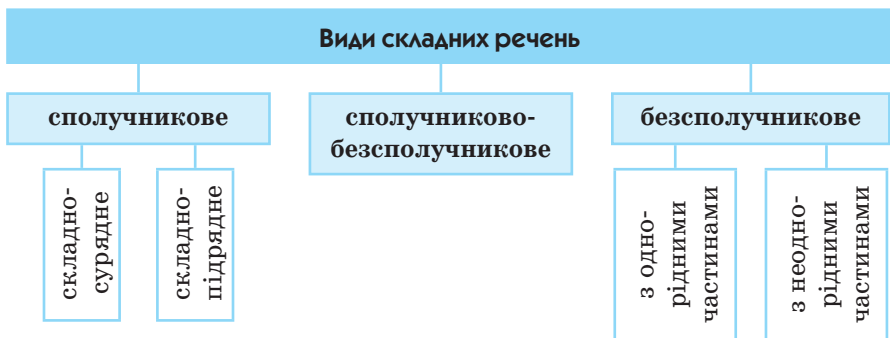
Розділові знаки в реченнях з прямою мовою

П, п – пряма мова А, а – слова автора	Приклади
А: «П».	<i>Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте».</i> (М. Шиян)

П, п — пряма мова А, а — слова автора	Приклади
А: «П!»	<i>І пані з дверей каже: «Йдіть за ним!»</i> (П. Куліш)
А: «П?»	<i>Льоня одразу спитав: «Ти звідки?»</i>
«П», — а.	<i>«Мабуть, причудилось», — подумав юнак, але вже не чіпав ромашки.</i> (В. Гжицький)
«П!» — а.	<i>«Тату! татку!» — упізнали діти.</i> (П. Ти- чина)
«П?» — а.	<i>«Де та квітка взялася на долині, та ще така здорова?» — подумав Лаврін.</i> (І. Нечуй-Левицький)
«П, — а, — п».	<i>«Мамо, — каже старший брат, — ходім до- дому!»</i> (Марко Вовчок)
«П? — а. — П!»	<i>«А, це ти, Максиме? — зрадив Карпо. — За- ходь, заходь!»</i> (М. Коцюбинський)
«П! — а. — П».	<i>«Помилуйте! — йому Ягнятко каже. — На світі я ще й году не прожив».</i> (Л. Глібов)
«П, — а. — П».	<i>«А я чув, — сказав Жадан. — І не тільки чув. Бачив».</i> (В. Щербак)

Складне речення

Складним називається речення, яке складається з двох або кількох частин, об'єднаних в одне ціле за змістом і граматично.



Складносурядні речення

Складносурядним називається складне сполучникове речення, яке складається з двох або кількох рівноправних однорідних частин, поєднаних сполучниками сурядності.

єднальні	протиставні	розділові
зі сполучниками <i>і(й), та</i> (в значенні <i>і</i>), <i>ні...ні</i> : <i>Ще над Дніпром клубочиться задуха, і пахне степом сизий деревій.</i> (Л. Костенко)	зі сполучниками <i>а, але, проте, зате, однак, та</i> (в значенні <i>але</i>): <i>Поганий на вроду, та гарний на вдачу.</i> (Нар. тв.)	зі сполучниками <i>або, чи, хоч, то...то, не то...не то, хоч...хоч, або...або</i> : <i>Чи ти мій сон, чи ти моя уява, чи просто чорна магія чола.</i> (Л. Костенко)

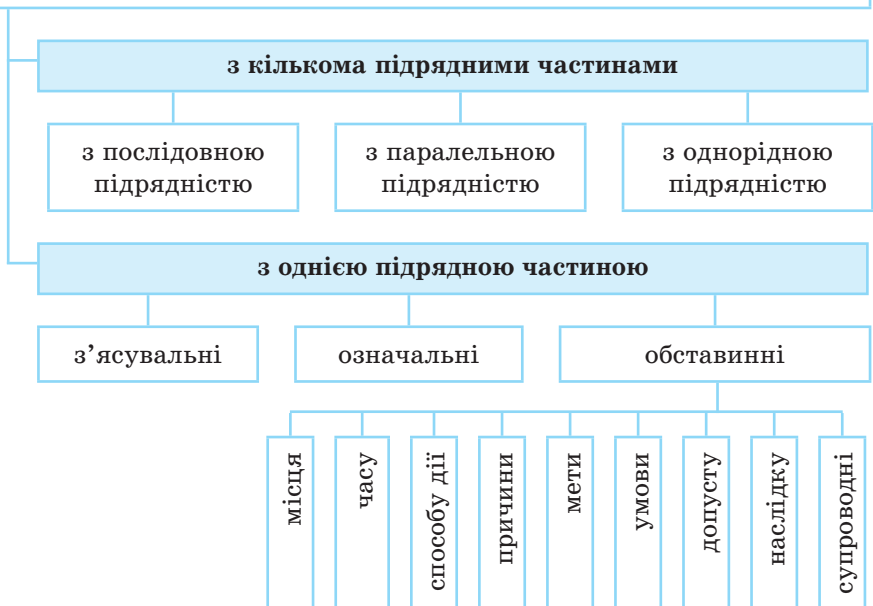
Розділові знаки у складносурядних реченнях

Кома ставиться	Кома не ставиться
<p>1. Між частинами складносурядних речень, з'єднаних сполучниками <i>і(й), та, а, але, проте, однак, зате, не то, або, чи, ні...ні, то... то, не то...не то</i> та ін.:</p> <p><i>Чорнява його голівонька була закустрана, очі заспані, зате молоде личко пашіло здоров'ям, грало краскою.</i> (Панас Мирний)</p> <p>2. Якщо частини сурядного речення, з'єднані сполучником <i>і(й), та(і)</i> та <i>й</i>, виражають швидку або несподівану зміну подій або різке протиставлення, то перед сполучником ставиться тире:</p> <p><i>Сонце зійшло — і враз над Києвом знялося ревище гудків.</i></p>	<p>1. Між двома питальними, спонукальними або окличними частинами, з'єднаними сполучником <i>і(й)</i>:</p> <p><i>Коли відбудеться лекція і хто її буде читати?</i></p> <p><i>Як пишно цвітуть каштани і який гарний Київ у цей час!</i></p> <p>2. Між двома безособовими частинами за умови, коли присудки цілком однорідні за значенням:</p> <p><i>Сумно й глухо!</i> (Панас Мирний)</p>

Кома ставиться	Кома не ставиться
<p>3. Якщо частини складносурядного речення дуже поширені, або уже мають всередині свої розділові знаки, або автор хоче підкреслити їх самостійність, або вони далекі за змістом, то замість коми ставиться крапка з комою:</p> <p><i>Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання.</i> (Леся Українка)</p>	<p>3. Між двома частинами сурядного речення, коли вони мають спільний член, що стосується обох частин, або спільну підрядну частину:</p> <p><i>На селі хуленько, як сонечко закотилось, помовкли голоси і рух усякий завмер.</i> (Марко Вовчок)</p> <p><i>Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася.</i> (А. Головка)</p>

Складнопідрядні речення

Складнопідрядним називається складне сполучникове речення, частини якого нерівноправні за змістом та синтаксично і поєднуються сполучниками підрядності або сполучними словами.



Складнопідрядні речення з однією підрядною частиною

Підрядні з'ясувальні — це підрядні речення, які відповідають на питання відмінків і пояснюють присудок у головній частині. Приєднуються до головної частини за допомогою сполучних слів *хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, відколи, як* та сполучників *що, як, щоб, ніби, мов, наче, неначе* тощо:

Сиджу і слухаю, як народжується вітер. (Гр. Тютюнник)

Підрядні означальні — це підрядні частини, які відповідають на питання *який?* і залежать від одного з членів речення, вираженого іменником або іншою частиною мови в ролі іменника. Приєднуються до головної частини за допомогою сполучних слів *який, чий, котрий, що, де, куди, звідки, коли* та сполучників *щоб, як, ніби, наче, неначе* тощо:

А справжня слава — це прекрасна жінка, що на могилу квіти принесе. (Л. Костенко)

Підрядні обставинні — це підрядні частини, які відповідають на ті ж питання, що й обставини в простому реченні.

Підрядні місця вказують на місце або напрям дії, про яку йдеться в головній частині, відповідають на питання *де? куди? звідки?* і приєднуються до головної частини сполучними словами *де, куди, звідки*:

Де літо маки стеле килимами, дитя в городі ходить коло мами. (Л. Костенко)

Підрядні часу вказують на час дії, про яку йдеться в головній частині, відповідають на питання *коли? відколи? доки? з якого часу? до якого часу? як довго?* і приєднуються до головної частини сполучними словами *як, як тільки, скоро, ледве, перш ніж, під час того як, після того як* тощо:

Чутніше стукало серце у старого Вакуленка, коли він наближався до вузького дерев'яного трапика, покладеного збоку на причал. (Д. Ткач)

Підрядні **способу дії, міри і ступеня** вказують на спосіб дії або міру чи ступінь вияву ознаки, названої в головній частині, відповідають на питання *як? яким чином? якою мірою? наскільки?* і приєднуються до головної частини сполучниками *як, що, щоб, аж, ніби, наче, неначе, мов, немов, ніж, чим... тим* та сполучними словами *скільки, наскільки, як*:
Шумить під вікном тополя висока, мов звісточку дальню несе. (А. Малишко)

Підрядні **причини** вказують на причину того, про що йдеться в головній частині, відповідають на питання *чому? через що? з якої причини?* і приєднуються до головної частини сполучниками *бо, тому що, через те що, від того що, завдяки тому що, оскільки* тощо:
Не хочеться ні з дому, ні додому, бо й там і там огонь давно зорів... (М. Рильський)

Підрядні **мети** вказують, з якою метою відбувається дія головної частини, відповідають на питання *з якою метою? для чого? навіщо?* і приєднуються до головної частини сполучниками *щоб (аби), для того щоб, з тим щоб, в ім'я того щоб, хай* та ін.:
Я воскрес, щоб із вами жити під шаленством весняних злив. (В. Симоненко)

Підрядні **умовні** вказують на умову, за якої можливе те, про що йдеться у головній частині, відповідають на питання *за якої умови?* і приєднуються до головної частини за допомогою сполучників *якщо, коли, якби, як, аби, тільки б* тощо:
Коли в людини є народ, тоді вона уже людина. (Л. Костенко)

Підрядні **допустові** вказують на те, що могло б перешкодити дії у головній частині, відповідають на питання *незважаючи на що?* і приєднуються до головної частини сполучниками *хоч, дарма що, як не, хай, незважаючи на те що* тощо:
Хоч у житті стрічав тебе я рідко, та все ж мені той спогад серце гріє. (І. Франко)

Підрядні **наслідкові** вказують на наслідок того, про що йдеться у головній частині, завжди стоять після неї, не відповідають на питання і приєднуються до головної частини сполучником *так що*:
Хлопці вийшли до села з заходу, так що їм не було чого боятися. (Гр. Тютюнник)

Підрядні **супровідні** містять те чи інше додаткове зауваження до головної, конкретизуючи або уточнюючи її зміст, не відповідають на питання і приєднуються до головної частини сполучним словом — відносним займенником *що* в усіх його відмінкових формах:

Сердито насуплені брови Миколи Івановича ворухнулися, від чого обличчя вмить посвітлішало. (В. Канівець)

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

Однорідна підрядність

Така підрядність, при якій однакові за значенням підрядні частини відносяться до одного й того ж члена головної частини або до головної частини в цілому:

Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу, і коли навіть ні про що писати. (Л. Костенко)

Паралельна підрядність

Така підрядність, при якій: а) кілька однакових за значенням підрядних частин відносяться до різних членів головної частини; б) кілька різних підрядних частин порізно відносяться до головної частини: одна пояснює який-небудь член головної частини, а друга — головну частину в цілому:

Коли б був я вітром буйним, я б розгонив чорні хмари, щоб від хмар не слались тіні, щоб сміялось завжди сонце. (О. Олесь)

Послідовна підрядність

Така підрядність, при якій перша підрядна частина залежить від головної, друга — від першої підрядної, третя — від другої і т. д.:

Мені здається, що живу не я, а інший хтось живе за мене в світі в моїй подобі. (В. Стус)

Розділові знаки у складнопідрядних реченнях

Основні правила	Приклади
Коми ставляться	
Між частинами складнопідрядних речень, що мають свої синтаксичні центри	<i>Ой вербо, вербо, де ти росла, що твоє листячко вода знесла?</i> (Нар. тв.)
Коми не ставляться	
Якщо підрядна частина починається з частки <i>не</i>	<i>Якби ти знав не коли телефонували, а що переказували.</i>
Якщо підрядна частина складається з одного слова	<i>Щось тобі переказували, та не знаю що.</i>
Якщо однорідні підрядні частини з'єднані неповторюваними сполучниками сурядності	<i>Дітям здавалося, що вже вечір і що зараз прийде мати.</i> (С. Васильченко)
Крапка з комою	
Між ускладненими або далекоими за змістом частинами може ставитися крапка з комою	<i>Я люблю їхати на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями; коли обважнілі колоски черкаються об голову, об вуха; коли ниви поцяцьковані синіми волшками та червоними маківками.</i> (І. Нечуй-Левицький)
Тире або кома і тире	
Якщо друга частина вимовляється з різким підсиленням тону (з метою сильнішого інтонаційного і смислового її виділення), між частинами складнопідрядного речення ставиться тире	<i>Скільки б ми таких кубків гірких не пили, — ще зостанеться цілеє море.</i> (Леся Українка)
Двокрапка	
Двокрапка ставиться, якщо в головній частині є слова, що вимагають роз'яснення і при відповідній інтонації	<i>Лисичка подала у суд таку бумагу: що бачила вона, як попеластий Віл на панській виниці пив, як мошенник, брагу, їв сіно, і овес, і сіль.</i> (Л. Глібов)

Безсполучникове складне речення

Безсполучниковим називається складне речення, частини якого поєднуються в одне граматичне і смислове ціле не за допомогою сполучників і сполучних слів, а лише інтонаційно.

З однорідними частинами

співвідносно зі складносурядним реченням:

Рожевий день палав, і гули на квітах бджоли, і пташки сміялися.
(М. Рильський)

З неоднорідними частинами

співвідносно зі складно-підрядним реченням:

Глибше орати — більше хліба мати. (Нар. тв.)

Розділові знаки у безсполучникових складних реченнях

Основні правила

Приклади

Кома, крапка з комою

Між відносно рівноправними частинами ставиться кома

Пан гуляв у себе в замку, у ярмі стогнали люди. (Леся Українка)
На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули, замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли.
(М. Рильський)

А якщо ці частини значно поширені або далекі за змістом, то можна поставити й крапку з комою

Наче зачарований велетень стояв ліс... В ньому було тихо; холодне повітря від лютого морозу, здається, загуло, ані ворухнеться — чисте, прозоре, спокійне. (Панас Мирний)

Тире

Треба мати на увазі, що письменники розділові знаки між частинами складного безсполучникового речення часом ставлять не за правилами, а відповідно до інтонації

Не вітер — буря в темному лузі хилить тополю: веселе слово вабить, чарує дівоче серце! Не зоря ясна темної ночі в небі грає — дівоча врода пестить та гріє похмуру душу! (Панас Мирний)

Основні правила	Приклади
Зміст частин протиставляється (можна вставити сполучник <i>а</i>)	<i>Ще сонячні промені сплять — до світні огні вже горять.</i> (Леся Українка)
У першій частині вказується на час або умову дії, про яку говориться в другій частині (можна вставити <i>коли, якщо</i>)	<i>Робиш добро — не кайся, робиш зло — зла сподівайся.</i> (Нар. тв.)
Друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що говориться в першій частині (можна вставити <i>через це, тому</i>)	<i>Повіяв вітер по долині — пішла дібровою луна.</i> (Т. Шевченко)
У другій частині міститься порівняння з тим, про що говориться в першій частині (можна вставити <i>немов</i>)	<i>Говорить — шовком вишиває.</i> (Нар. тв.) <i>Подивилась ясно — заспівали скрипки.</i> (П. Тичина)
Якщо друга частина виражає різку зміну подій	<i>Оглянувся — на порозі мати стоїть.</i> (І. Багряний)
Двокрапка	
Двокрапка ставиться, якщо друга частина: а) виражає причину того, про що говориться в першій (можна вставити <i>чому</i>) б) розкриває зміст попередньої частини (можна вставити <i>а саме</i>)	<i>Погасли вечірні огні: усі спочивають у сні.</i> (Леся Українка) <i>В душі у мене інші бажання: Я тільки думкою на світі буду жити.</i> (Леся Українка)
У першій частині є слова <i>так, такий, одно; бачити, дивитись, чути, знати</i> та ін. (пропущені слова <i>і побачити, і почути, і зрозуміти</i> тощо)	<i>Я відчував: пахне м'ятою.</i> (М. Хвильовий) <i>Отакий і рости, сину, цікавий до всього: життя треба знати.</i> (А. Головка)

Складне речення з різними видами зв'язку

Складне речення з різними видами зв'язку називається **складною синтаксичною конструкцією**. У такому реченні його частини сполучаються між собою і сполучниковим (сурядним, підрядним), і безсполучниковим зв'язком.

Типи складних синтаксичних конструкцій

Складні речення з сурядним і безсполучниковим зв'язком

Здоровенна, наче винницький казан, голова його була закустрана цілим оберемком білого снігу, довга, як помело, борода виплетена з товстих вістряків криги; товсті настовбурчені брови густо покриті білим інеем, і сіро-зелені очі, наче волосожари, виблискують холодним світлом.

(Панас Мирний)

Складні речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком

Книги — морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить.

(І. Франко)

Складні речення з сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язком

Недарма люди, котрим лишилося небагато жити, й особливо ті, хто знає про це, здогадується чи хоч неясно відчуває, загоряються якоюсь силою, іноді диявольською, руйнівною, а ще частіше творчою, встигають за короткий час стільки, що за звичайних обставин не завершили б і за десятиліття. (Ю. Мушкетик)

СХЕМИ МОВНИХ РОЗБОРІВ

Фонетичний розбір слова

1. Кількість складів, відкриті і закриті склади. Наголошений склад

2. Голосні звуки, їх вимова

3. Приголосні звуки (дзвінки, глухі, сонорні, тверді, м'які, пом'якшені), їх вимова

4. Кількість звуків у вимовленому і букв у записаному слові

видзвонює — [ви^едзвон'ује]

[в] — приголосний, сонорний, твердий, позначений буквою *в*;

[и^е] — голосний, ненаголошений, позначений буквою *и*;

[дз] — приголосний, дзвінкий, твердий, позначений буквами *д* і *з*;

[в] — приголосний, сонорний, твердий, позначений буквою *в*;

[о] — голосний, наголошений, позначений буквою *о*;

[н'] — приголосний, сонорний, м'який, позначений буквами *н* і *ю* (остання вказує на м'якість звука);

[у] — голосний, ненаголошений, позначений буквою *ю*;

[ј] — приголосний, сонорний, м'який, позначений буквою *є*;

[е] — голосний, ненаголошений, позначений буквою *є*.

9 звуків, 9 букв

Розбір слова за будовою

1. Змінюючи форму слова, відділити закінчення від основи
2. Добираючи спільнокореневі слова, визначити суфікси, префікси, сполучні звуки
3. Вичленувати корінь (або корені)

розповсюджува^чі^ї

водопр^овід^них

Словотвірний розбір

1. Визначити лексичне значення слова
2. Порівняти його з найближчим попередником
3. Встановити структурну та значеннєву різницю між обома словами і зробити висновок про спосіб утворення аналізованого слова

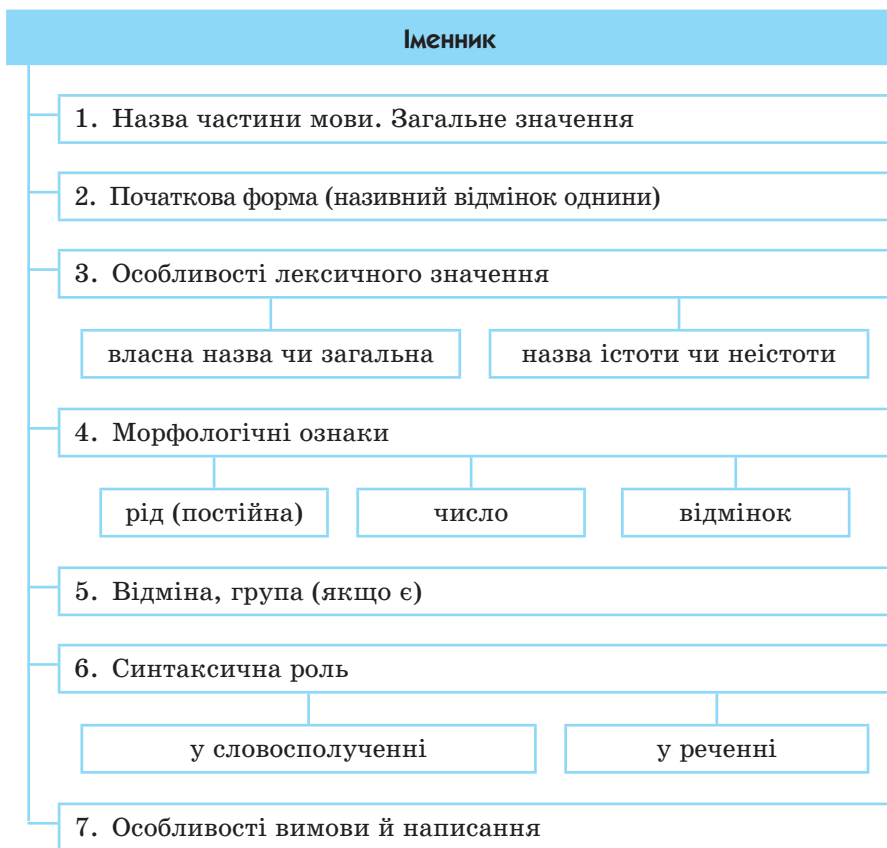
прадав^ний ← дав^ний
префіксальний

підберез^ник^к ← береза
префіксально-суфіксальний

молодь^к ← молодий
безсуфіксальний (безафіксний)

грунт^овирівнюва^ч ← вирівнювати + ґрунт^т
основоскладання

Морфологічний розбір



А ми нашу славу Україну розвеселимо. (Нар. тв.)

Україну — іменник, означає предмет. Початкова форма — *Україна*. Власна назва неістоти. Жіночий рід. Знахідний відмінок однини. Перша відміна, тверда група. Входить у словосполучення *славу Україну* як головне слово, у словосполучення *розвеселимо Україну* — як залежне. Відповідає на питання *кого?*. У реченні виконує роль додатка. Вимовляється з наголосом на третьому складі. Пишеться з великої літери.

Прикметник

1. Назва частини мови. Загальне значення

2. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду)

3. Морфологічні ознаки

повна чи
коротка
форма

група за значенням, ступінь порівняння (для якісних)

рід,
число,
відмінок

група
(за характером основи)

4. Синтаксична роль

у словосполученні

у реченні

5. Особливості вимови й написання (якщо вони є)

Чуєш: нива шумить колоскова. (С. Литвин)

Колоскова — прикметник, називає ознаку. Початкова форма — *колосковий*. Вжитий у стягненій формі. За значенням відносний. Тверда група. Жіночий рід. Називний відмінок однини. Входить у словосполучення *нива колоскова* як залежне слово. Відповідає на питання *яка?*. У реченні виступає означенням.

Числівник

1. Назва частини мови. Загальне значення

2. Початкова форма

3. Морфологічні ознаки

розряд
за значенням
(постійна)

група за складом
(постійна)

рід (якщо є),
число (якщо є),
відмінок (непостійні)

4. Синтаксична роль

у словосполученні

у реченні

5. Особливості вимови й написання (якщо вони є)

У просторім другім класі... тихо, хоч мак сій. (І. Франко)

Другім — числівник, вказує на порядок при лічбі. Початкова форма — *другий*. За значенням — порядковий, за складом — простий. Чоловічий рід, місцевий відмінок однини. Входить до словосполучення *у другім класі* як залежне слово. У реченні — означення.

Займенник

1. Назва частини мови

2. Початкова форма

3. Розряд за значенням

4. Морфологічні ознаки

рід, число, відмінок (якщо є)

5. Синтаксична роль

у словосполученні

у реченні

6. Особливості вимови й написання

Як часто я в своїх надіях з тобою, краю мій, живу. (Г. Чупринка.)

Я — займенник, вжитий у початковій формі. Особовий, 1-ї особи однини, називний відмінок. У реченні — підмет (*хто?*).

Своїх — займенник. Початкова форма — *свій*. Присвійний, множина, місцевий відмінок. У словосполученні *в своїх надіях* — залежне слово. У реченні — означення (*чий?*).

(*З*) *тобою* — займенник, початкова форма — *ти*. Особовий, 2-а особа однина, орудний відмінок. У словосполученні *з тобою живу* — залежне слово. У реченні — додаток (*з ким?*).

Мій — займенник у початковій формі. Присвійний, чоловічий рід, однина, називний відмінок (у функції кличного). У словосполученні *краю мій* — залежне слово. У реченні входить до складу поширеного звертання *краю* (*чий?*).

ДІЄСЛОВО

1. Назва частини мови. Загальне значення

2. Початкова форма

3. Морфологічні ознаки

вид

перехід-
ність

спосіб

час

особа (або
рід) і число

дієвідміна

4. Синтаксична роль

у словосполученні

у реченні

5. Особливості вимови й написання

*Від теплого слова і лід **розмерзає**. (Нар. тв.)*

Розмерзає — дієслово, означає дію. Початкова форма — *розмерзати*. Недоконаний вид. Неперехідне. Дійсний спосіб, теперішній час. 3-я особа однини. І дієвідміна. У реченні — присудок. Пишеться з буквою *є* в корені.

Дієприкметник

1. Загальне значення. Від чого утворений

2. Початкова форма

3. Морфологічні ознаки

вид

час

рід

відмінок

число

стан

4. Синтаксична роль

у словосполученні

у реченні

5. Особливості вимови й написання

Гай усміхається до них останнім промінням заходячого сонця.
(М. Коцюбинський)

Заходячого — дієприкметник, називає ознаку за дією. Утворений від дієслова *заходити*. Початкова форма — *заходячий*. Недоконаний вид. Теперішній час. Середній рід. Родовий відмінок однини. Активний стан. У словосполученні *заходячого сонця* — залежне слово. У реченні — означення (якого?).

Дієприслівник

1. Загальне значення. Від чого утворений

2. Морфологічні ознаки

вид

невідмінюваність

4. Синтаксична роль

у словосполученні

у реченні

5. Особливості вимови й написання

Перестрибуючи одна через одну, хвилі кидались на берег.
(О. Копиленко)

Перестрибуючи — дієприслівник, означає додаткову дію. Утворений від дієслова *перестрибувати*. Недоконаний вид. Невідмінюваний. У реченні — обставина способу дії (*кидались — як?*). Разом із залежними словами *одна через одну* становить дієприслівниковий зворот і відділяється комою.

Прислівник

1. Назва частини мови. Загальне значення

2. Незмінюваність

3. Ступінь порівняння (якщо є)

4. Розряд

5. Синтаксична роль

у словосполученні

у реченні

6. Особливості вимови й написання

Гордо стій і не корися, хоч пропадь, але не зрадь. (І. Франко)

Гордо — прислівник, називає ознаку дії. Незмінюваний. Розряд — способу дії. У реченні — обставина способу дії (*стій — як?*).

Прийменник

1. Назва частини мови. Загальне значення

2. Похідний чи непохідний

3. З яким відмінком ужитий

4. Синтаксична роль

у словосполученні

у реченні

5. Вимова й написання

А до травня з гаю птиці озивались. (М. Сингаївський)

До — прийменник, служить для зв'язку слів. Непохідний. Ужитий з родовим відмінком іменника, зв'язує слова *травня* і *озивались*. Входить до складу додатка (*до кого?*).

З — прийменник, служить для зв'язку слів. Непохідний. Ужитий з орудним відмінком іменника. Зв'язує слова *гаю* і *озивались*. Входить до складу обставини місця (*звідки?*).

Забілили сніги навколо Києва. (О. Довженко)

Навколо — прийменник, служить для зв'язку слів. Похідний, утворений від прислівника *навколо*. Вжитий з родовим відмінком іменника. Зв'язує слова *забілили* і *Києва*. Входить до складу обставини (*де?*). Вимовляється з наголосом на другому складі. Пишеться разом.

Сполучник

1. Назва частини мови. Загальне значення

2. Що з'єднує

3. Сурядний чи підрядний

4. Група за значенням

5. Група за будовою

6. Особливості написання

Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчилися або в клуні, або в садку.
(М. Коцюбинський)

Щоб — сполучник. З'єднує частини складного речення. Підрядний, мети. Складний. Пишеться разом.

Або ... або — сполучник. З'єднує обставини: *в клуні, в садку*. Сурядний, розділовий. Пишеться окремо перед кожним з поєднуваних членів речення. Вимовляється з наголосом на другому складі.

Частка

1. Назва частини мови. Загальне значення

2. Група за значенням

3. Роль у реченні

4. Особливості написання

Чи ти й кошків не плестимеш? (З. Мензатюк)

Чи — частка. Модальна. Оформляє питальне речення. Завжди пишеться окремо.

Й — частка. Модальна. Служить для підсилення і виділення слова *кошків*. Пишеться завжди окремо.

Не — частка. Заперечна. З дієсловом пишеться окремо.

Вигук

1. Назва частини мови

2. Група за значенням

3. Що виражає

4. Особливості вимови й написання

5. Пунктуаційне оформлення

Гей, Морозенку, дмухни-но легенько! (І. Калинець)

Гей — вигук, означає спонукання. Належить до вигуків волевиявлення. Відокремлюється комою.

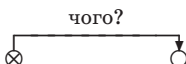
Синтаксичний розбір

Словосполучення

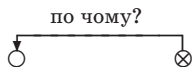
1. Виділити словосполучення з речення
2. Назвати головне і залежне слова, поставити питання, вказати спосіб синтаксичного зв'язку
3. Визначити вид словосполучення за головним словом
4. Накреслити схему будови

Травень вчився босим по землі ходити. (М. Сингаївський)

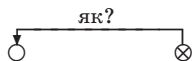
Вчився ходити — головне *вчився*, залежне (*вчився чого?*) — *ходить*, пов'язується з головним тільки за змістом (прилягання). Словосполучення дієслівне.



По землі ходити — головне слово — *ходить*, залежне (*ходить по чому?*) — *по землі*, пов'язується з головним за змістом і граматично за допомогою прийменника і закінчення місцевого відмінка (керування). Словосполучення дієслівне.



Босим ходити — головне слово — *ходить*, залежне (*ходить як?*) — *босим*, пов'язується з головним за змістом і граматично за допомогою закінчення орудного відмінка (керування). Словосполучення дієслівне.



Просте неускладнене речення

1. Знайти граматичну основу речення і встановити, що воно просте

2. Назвати тип речення за метою висловлювання; якщо воно окличне, відзначити це

3. Розглянути будову речення

двоскладне
чи
односкладне

якщо одно-
складне —
вказати тип

непоширене
чи поширене

повне чи
неповне

4. Назвати члени речення і вказати, чим вони виражені у такій послідовності

підмет
і присудок

другорядні члени
речення, залежні
від підмета
(група підмета)

другорядні члени
речення, залежні
від присудка
(група присудка)

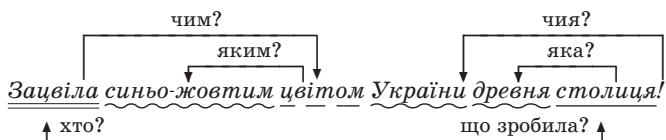
5. Пояснити розділові знаки

Зацвіла синьо-жовтим цвітом України древня столиця!
(Г. Гордасевич)

I варіант



II варіант

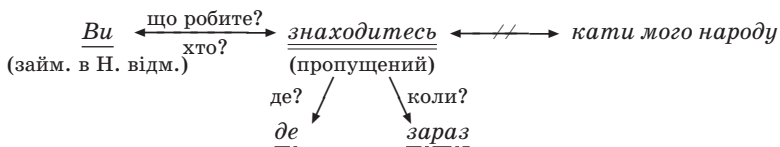


Просте ускладнене речення

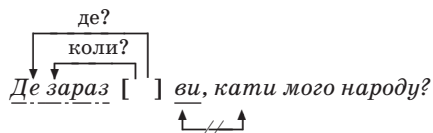
План розбору простого ускладненого речення такий же, як і неускладненого, тільки доповнений вказівкою на засоби ускладнення — однорідні або відокремлені члени речення, звертання, вставні слова тощо.

Де зараз ви, кати мого народу? (В. Симоненко)

I варіант



II варіант



Складносурядне речення

1. Охарактеризувати все речення за метою висловлювання та інтонацією
2. Констатувати, що речення складне, має більше однієї граматичної основи
3. Вказати кількість частин складного речення, смислові відношення між ними
4. Обґрунтувати наявність сурядного зв'язку між частинами речення (граматична незалежність однієї частини від іншої, використання сполучників сурядності)
5. Обґрунтувати вживання розділових знаків
6. У разі потреби — проаналізувати структуру кожної частини

Може, квіти зійдуть — і настане ще й для мене весела весна.
(Леся Українка)



Складносурядне, з двох частин, з'єднаних сполучником *і*.

Схема будови речення

□ — і □.

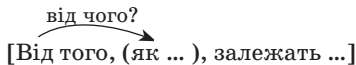
Складнопірядне речення

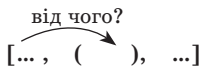
1. Охарактеризувати все речення за метою висловлювання та інтонацією
2. Знайти в реченні головні члени, констатувати, що в ньому більше однієї граматичної основи
3. Визначити межі частин складного речення, смислові відношення між ними
4. Вказати головну і пірядну частини
5. Визначити вид пірядної частини
6. Вказати засоби її зв'язку з головною
7. Пояснити вживання розділових знаків
8. У разі потреби — проаналізувати структуру складових частин

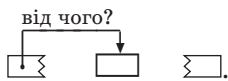
*Від того, як ви засієте ниву, залежать і сходи, і наливання коло-
су, і майбутній урожай. (В. Сухомлинський)*

Речення розповідне, неокличне, складнопірядне. Граматичні основи: ви засієте; залежать сходи, наливання, урожай. Пірядна частина як ви засієте ниву відповідає на питання — від чого?, розташована всередині головної, з'єднана з нею сполучним словом як, з двох боків виділена комами.

Схема будови речення

I варіант 

II варіант 

III варіант 

Безсполучникове складне речення

1. Охарактеризувати речення в цілому — за метою висловлювання і за інтонацією
2. Вказати граматичні основи його частин
3. Визначити характер смислових відношень між частинами речення
4. Пояснити розділові знаки

Мати рідна моя, знай: по бурі тяжкій перемога засяє, дзвінка і погідна, славен буде в народах священний твій бій. (М. Рильський)

Речення складається із трьох частин, з'єднаних лише змістом та інтонацією, без застосування сполучників. Отже, речення складне, безсполучникове. Друга і третя частини передають одночасність (ставиться кома), разом вони розкривають зміст першої частини (ставиться двокрапка).

Схема будови речення

I варіант []: [], [].

II варіант □: □, □.

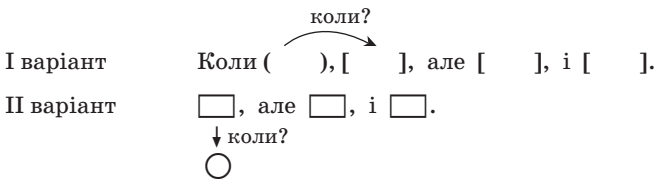
Складне речення з різними видами зв'язку

1. Визначити кількість частин речення (за кількістю граматичних основ)
2. Проаналізувати смислові зв'язки між частинами
3. Охарактеризувати засоби синтаксичного зв'язку
4. Обґрунтувати вживання розділових знаків
5. У разі потреби — проаналізувати будову окремих складових частин

Коли зійшло сонце, шторм почав потроху слабшати, але море клекотіло весь день, і тільки надвечір хвилі стали широкими і плоскими. (З журналу)

Це речення з сурядністю і підрядністю. У ньому три незалежні частини з'єднані сполучниками *але* та *і*. Від першої з них залежить підрядна частина часу (сполучник *коли*).

Схема будови речення



ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Лексика (від гр. *lexis* — слово) — сукупність слів, що вживаються в мові (словниковий склад мови).

Лексичне значення слова — це його зміст, тобто те, що слово називає.

Лексичне значення слова

однозначні слова

ланцет (невеликий, гострий з обох боків хірургічний ніж)

багатозначні слова

пряме значення *ланцюг*

(1. Ряд металевих кілець, послідовно пов'язаних одне з одним. 2. Сукупність кого- або чого-небудь, розташованого один поруч з одним.)

переносне значення
ланцюг
(безперервний ряд подій, думок та ін.)

Антоніми (від гр. *anti* — проти та *опута* — ім'я) — слова, протилежні за значенням:

щастя — *горе*, *чорний* — *білий*, *говорити* — *мовчати*

Синоніми (від гр. *synonimos* — однойменний) — слова, близькі або тотожні за значенням, які по-різному називають те саме поняття.

абсолютні
азбука — *абетка*
ка — *алфавіт*

ідеографічні
(значеннєві):
хотіти — *бажати*,
прагнути, *жадати*

стилістичні
їсти — *уминати*,
троцити, *глитати*,
жертити

Омоніми (від гр. *homos* — однаковий і *опута* — ім'я) — слова, які мають однакове звучання і написання, але зовсім різні значення.

повні

*лава*¹ — дошка або кілька дощечок на стояках, на які сідають або кладуть що-небудь;
*лава*² — шар вугілля в забої;
*лава*³ — розплавлена маса вулканічних вивержень

омофони

рік мине
[ми^ене] —
знайди мене
[ме^не]

омоформи

моя мати —
мати справи

омографи

сходіти —
сходіти

Пароніми (від гр. *para* — біля і *опута* — ім'я) — слова, близькі (не однакові!) за звучанням, але різні за значенням і написанням: *талант* (видатні природні здібності) — *талан* (збіг обставин, подій у житті людини).

Групи слів за походженням

успадковані з попередніх періодів розвитку мови
назви родинних стосунків (*мати, брат*), частин тіла й органів людини (*язик, серце*), рослин (*дерево, льон*), птахів, тварин (*вовк, гуска*), явищ природи, небесних світил (*день, сонце*); побутові найменування (*дім, м'ясо*), назви дій, процесів, станів (*жити, сидіти*), якостей і ознак (*білий, довгий, глухий*) тощо

власне українські
година, галушки, сніданок, хустка, коханий, линути, навпрос-тець тощо

запозичені
горизонт, комета, граматика (з грецької), *школа, клас, екзамен* (з латини), *врата, благо, учитель* (зі старослов'янської), *базар, халат, аркан* (з тюркських), *напір, верстат, фарба* (з німецької), *амплуа, вестибюль, майонез* (з французької), *джерм, футбол, менеджер* (з англійської) та ін.

Групи слів за їх уживанням

загальноновживані (стилістично нейтральні) слова

батько, черевики, дощ, чорний, добрий

лексика вузького стилістичного призначення

діалектні слова

колиба (житло чабанів і лісорубів у Західній Україні), *файний* (гарний)

науково-термінологічна:
метод, суфікс, тотожність

офіційно-ділова:
угода, референдум

професійно-виробнича:
рубка, швартові (з мови моряків)

емоційно-експресивна:
чарівність, бридкий, витончений

Групи слів за активністю вживання

пасивний шар лексики

активний шар лексики

неологізми (від гр. *neos* — новий і *logos* — слово) — нові слова на позначення понять, що виникають у процесі розвитку суспільства, і поступово стають загальноновживаними (*відеоманітофон, комп'ютер*) або переходять до розряду історизмів (*гласність, перебудова*)

застарілі слова (архаїзми) (від гр. *archais* — давній)

історизми називають поняття, які зникли у процесі історичного розвитку: *смерд, волость, очіпок*

власне архаїзми називають поняття, які продовжують існувати і сьогодні, але форма їх застаріла: *град* (місто), *враг* (ворог)

Фразеологія (від гр. *phrases* — зворот) — розділ мовознавчої науки, який вивчає лексичне значення, походження і вживання фразеологізмів.

Фразеологізми (фразеологічні звороти) — стійкі словосполучення, які сприймаються як єдине ціле і вживаються у мові в усталеному оформленні.

Фразеологічні зрощення — стійкі, неподільні словосполучення, зміст яких не виводиться із значень слів, що входять до фразеологізму: *дати драла, врізати дуба, бити байдики, точити яси, собаку з'їсти (на чому), пиши пропало, чорта з два, сон в руку*.

Фразеологічні єдності — теж семантично неподільні фразеологічні одиниці, але цілісне значення їх умотивоване значенням компонентів: *не нюхати пороху — не бути ще в боях; прикусити язика — замовкнути; кров з молоком — здоровий та ін.* Єдності не мають такого міцного поєднання, як зрощення: *зітерти (розтерти, стерти) на порох (в порох, на прах), тримати камінь за пазухою*. Для фразеологічних єдностей характерні римовані співзвуччя: *катюзі по заслугі*, алітерація: *ні ладу ні складу*. Сюди належать і каламбури: *прокатати на вороних, сон рябї кобили*.

Фразеологічні сполучення — стійкі мовні звороти, які характеризуються певною самостійністю складових частин. Одне слово у фразеологічному сполученні є стрижневим й не може бути замінене іншим, а ті слова, що його характеризують, допускають взаємну заміну чи підстановку: *бере досада (зло, страх, жаль); порушити питання (справу, проблему)*. Слово зі зв'язаним значенням допускає синонімічну заміну: *глупа ніч — пізня ніч, малиновий дзвін — милозвучний дзвін*; поєднується з одним словом (*безпросипне п'янство*) чи з обмеженим рядом слів (*страх, жаль, зло, досада бере при неможливості радість, задоволення, насолода бере*).

Фразеологічні синоніми — це варіанти фразеологічних одиниць на позначення того самого поняття. Наприклад, «бути байдужим до чогось»: *тримати нейтралітет, моя хата скраю, про мене — хай вовк траву їсть, наше діло півняче: проспівали, а там хоч не розвидняйся*.

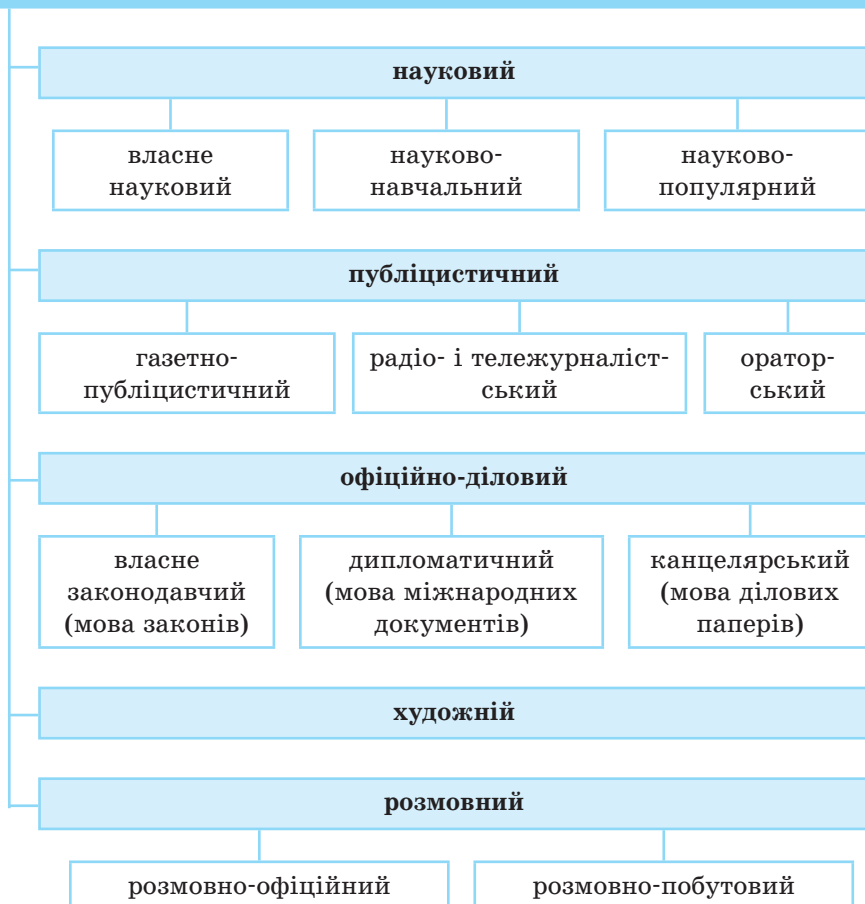
Фразеологічні антоніми — це пари з антонімічним значенням: *вбити собі в голову — викинути з голови, не в тім'я битий — не має лою в голові, макітра розуму — пустий лоб, хоч греблю гати — як кіт наплакав, серце заговорило — серце спить, набитий гаманець — вітер у кишенях свистить*.

СТИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стилістика — розділ науки про мову, який вивчає стилі мовлення, їх розвиток, а також способи добору мовних засобів залежно від умов і завдань спілкування

Функціональний стиль — це різновид мови, який обслуговує ту чи іншу сферу суспільно-мовленнєвої практики людей і характеризується сукупністю засобів.

Стилi та пiдстилi української мови



Ознаки стилів мови

Назва стилю	Сфера вживання і функції	Види висловлювань	Стильові риси
Науковий	Наука та освіта: виклад наукової інформації	Статті в наукових журналах, енциклопедіях, словниках, довідниках, навчальній літературі	Логічність, точність, абстрактність, узагальненість, об'єктивність інформації
Публіцистичний	Громадсько-політичні стосунки: інформаційний вплив	Статті в громадсько-політичних газетах і журналах, виступ на зборах	Логічність, послідовність, конкретність, загальнодоступність, емоційність, закличність
Офіційно-діловий	Службово-ділова сфера: передача ділової інформації	Закони, ділові папери: заява, розписка, об'ява, протокол і т. ін.	Точність, стандартизованість, характер розпорядження, відсутність образних засобів мови
Розмовний	Сфера побуту: дружні стосунки	Дружня бесіда, лист близьким	Невимушеність, спонтанність, емоційність
Стиль художньої літератури	Художня література: естетичний вплив і виховання	Художні твори: розповідь, поема, повість, роман і т. ін.	Образність, виразність, емоційність, використання тропів

РИТОРИКА

Риторика — це наука про способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. Ця наука вивчає методику творення тексту, визначає його структуру, найбільш придатну для зрозумілого й аргументованого викладення думки.

Промова — це вид публічного виступу, у якому здійснюються короткі повідомлення на службових нарадах, у ході дискусії, на урочистих зустрічах, презентаціях. Промова відрізняється від інших жанрів концентрацією низки якостей: емоційністю, чіткістю постановки проблем, насиченістю, конкретністю, дієвістю, а також стислими часовими межами.

Ораторська промова — це своєрідний синтез емоційного та інтелектуального: вона водночас діє і на почуття, і на розум людини.

Будова промови

Основні частини промови

Цільові установки

Вступ	Викликати цікавість, оволодіти увагою аудиторії
	Встановити взаєморозуміння і довіру
	Підготувати аудиторію до слухання і сприймання промови
Виклад	Повідомити інформацію
Доказ	Довести свою точку зору
	Переконати аудиторію
	Закликати слухачів до конкретної дії
Заперечення	
Висновок	Підсумувати сказане, зробити висновки
	Посилити інтерес до предмета промови
	Закріпити враження від промови

Основні етапи підготовки і проведення промови

Докомунікативна фаза	Комунікативна фаза	Посткомунікативна фаза
Вибір теми, визначення мети і виду промови	Поведінка оратора і керування аудиторією	Аналіз проведеного виступу
Підбір матеріалів	Техніка проголошення промови	Удосконалення матеріалів до виступу
Логічна організація промови		
Докази й аргументація	Мистецтво дискусії, відповіді на запитання	Прогнозування питань
Робота над мовою і стилем		

Репетиція

Основні вимоги до мови виступу

Ясність і точність	Правильність	Лако-нізм	Емоційність	Багатство лексичне, фразеологічне, інтонаційне
--------------------	--------------	-----------	-------------	--

Основні вимоги до оратора

Моральні якості: чесність, справедливість, добросовісність, відкритість для людей	Висока освіченість: ґрунтовні знання з предмету мовлення і суміжних наук	Володіння сучасною українською літературною мовою	Виразне індивідуальне мовомислення: власний ораторський стиль з характерними рисами індивідуального публічного мовлення	Національна свідомість, позитивний вплив на мовну практику
---	--	---	---	--

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділи мовознавства	4
Фонетика	5
Звуки мови	5
Класифікація приголосних звуків	5
Склад	6
Наголос	6
Графіка	7
Український алфавіт	7
Фонетична транскрипція	7
Фонетичний алфавіт	8
Правила переносу частин слів	9
Орфоенія. Орфографія	10
Передача іншомовних власних назв українською мовою	10
Вживання великої літери	11
Вживання апострофа перед Я, Ю, Є, Ї	13
Сполучення ЙО, БО	13
Вживання м'якого знака	14
Ненаголошені голосні	15
Правопис О та А	15
Правопис Е, И та І	16
Правопис І, Ї та И в основах іншомовних слів	16
Чергування голосних і приголосних	17
Чергування О, Е з І	17
Чергування Е з И	19
Чергування У — В	20
Чергування І — Ї	21
Чергування прийменників З — ІЗ — ЗІ (ЗО)	21
Правопис префіксів	22
Подвоєння і подовження приголосних	23
Подвоєння букв в іншомовних словах	24
Спрощення у групах приголосних	24
Чергування приголосних при додаванні суфіксів	25

Будова слова і словотвір	27
Значущі частини слова	27
Способи словотворення	28
Правопис складних і складноскорочених слів	28
Правопис складних іменників	28
Правопис складних прикметників	29
Правопис складних прислівників	31
Правопис складних числівників	32
Морфологія	33
Іменник	33
Частини мови	33
Число іменника	33
Деякі іменники мають лише одну з форм числа	34
Поділ іменників на відміни	34
Рід іменника	35
Відмінки іменника	35
Поділ іменників на групи	35
Відмінкові закінчення іменників I відміни	37
Відмінкові закінчення іменників II відміни	37
Відмінкові закінчення іменників III відміни	38
Відмінкові закінчення іменників IV відміни	38
Букви А, У, Я, Ю в закінченнях родового відмінка однини іменників II відміни	39
Незмінювані іменники	39
Правопис іменникових суфіксів	40
Прикметник	44
Види прикметників за значенням	44
Поділ прикметників на групи	44
Граматичні форми прикметника	45
Творення форм ступенів порівняння якісних прикметників	45
Відмінкові закінчення прикметників	46
Прикметникові суфікси	47
Числівник	51
Види числівників за будовою	51
Види числівників за значенням і граматичними ознаками	52
Відмінювання числівників	52
Займенник	55
Розряди займенників	55
Відмінювання займенників	55

Дієслово.	56
Перехідність (неперехідність) дієслів	56
Види дієслів.	57
Способи дієслів	57
Часи дієслів	57
Дієвідміни дієслів.	58
Особові закінчення дієслів у теперішньому (або майбутньому простому) часі	58
Дієприкметник	59
Стан дієприкметників.	59
Дієприкметниковий зворот	59
Творення дієприкметників.	59
Дієприслівник	60
Дієприслівниковий зворот	60
Творення дієприслівників	60
Прислівник.	61
Групи прислівників за значенням	61
Ступені порівняння прислівників	62
И та І в кінці прислівників.	62
Н і НН у прислівниках	62
Прийменник	63
Види прийменників	63
Правопис прийменників.	63
Сполучник.	64
Види сполучників	64
Правопис сполучників	65
Частка	66
Види часток	66
Правопис часток -БО, -НО, -ТО, -ОТ, -ТАКИ.	66
Правопис НЕ з частинами мови	67
Правопис НІ з частинами мови	67
Вигук.	68
Види вигуків	68
Синтаксис і пунктуація.	69
Словосполучення	69
Типи словосполучень	69
Типи синтаксичного зв'язку у словосполученнях	70

Просте речення	71
Види речень	71
Члени речення	72
Головні члени речення	72
Тире між підметом і присудком	73
Додаток	73
Означення	74
Правопис прикладок	74
Обставина	75
Односкладні речення	76
Ускладнені речення	76
Однорідні члени речення	77
Кома між однорідними членами речення	77
Розділові знаки при узагальнювальних словах в реченнях з однорідними членами	78
Відокремлені члени речення	78
Кома і тире при відокремленому означенні	79
Кома і тире при відокремленій прикладці	79
Кома при відокремленій обставині	80
Кома при відокремленому додатку	81
Відокремлені уточнюючі члени речення	81
Звертання	81
Кома та знак оклику при звертанні	82
Вставні і вставлені слова та речення	82
Розділові знаки при вставних словах і реченнях	83
Пряма мова	83
Розділові знаки в реченнях з прямою мовою	83
Складне речення	84
Види складних речень	84
Складносурядні речення	85
Розділові знаки у складносурядних реченнях	85
Складнопідрядні речення	86
Складнопідрядні речення з однією підрядною частиною	87
Складнопідрядні речення з кількома підрядними	89
Розділові знаки у складнопідрядних реченнях	90
Безполучникове складне речення	91
Розділові знаки у безполучникових складних реченнях	91
Складне речення з різними видами зв'язку	93
Типи складних синтаксичних конструкцій	93

Схеми мовних розборів

Фонетичний розбір слова	94
Розбір слова за будовою	95
Словотвірний розбір	95
Морфологічний розбір	
Іменник	96
Прикметник	97
Числівник	98
Займенник	99
Дієслово	100
Дієприкметник	101
Дієприслівник	102
Прислівник	103
Прийменник	104
Сполучник	105
Частка	106
Вигук	106
Синтаксичний розбір	
Словосполучення	107
Просте неускладнене речення	108
Просте ускладнене речення	109
Складносурядне речення	110
Складнопідрядне речення	111
Безсполучникове складне речення	112
Складне речення з різними видами зв'язку	113
Речення з прямою мовою	114
Лексикологія. Фразеологія	115
Лексичне значення слова	115
Групи слів за походженням	116
Групи слів за їх уживанням	117
Групи слів за активністю вживання	117
Стилі української мови	119
Стилі та підстилі української мови	119
Ознаки стилів мови	120
Риторика	121
Будова промови	121
Основні етапи підготовки і проведення промови	122
Основні вимоги до мови виступу	122
Основні вимоги до оратора	122

Навчально-методичне видання

ЛУК'ЯНИК Людмила Василівна

Сучасна українська мова з практикумом

Навчально-методичний посібник

Підп. до др. 28.10.2023.

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсет.

Друк цифр.

Ум. друк. арк. 3,7.

Обл. вид. арк. 3,7.

Тираж 300 прим.

Видавець О. Зень.

Свідоцтво РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.

пр. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022;

068 025 067 4; olegzen@ukr.net